

MACIEJ A. PIENKOWSKI

(Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego)

Skład, rozmieszczenie, plany operacyjne i rola Frontu Mazowieckiego na froncie przeciwniemieckim w 1919 roku

W maju 1919 r. państwa Ententy przedstawiły rządowi w Berlinie projekt traktatu pokojowego. Przewidywał on cesje terytorialne Niemiec na rzecz sąsiadów oraz wysokie kontrybucje za wywołanie światowego konfliktu. Twarde warunki aliantów oburzyły większość ludności niemieckiej, co umiejętnie podsycala inspirowana przez rząd prasa¹. W kręgach politycznych oraz wojskowych Niemiec utrzymywało się przekonanie, że o ile nie jest możliwe kontynuowanie wojny na Zachodzie z Francją, USA oraz Wielką Brytanią, to Niemcy są w stanie przeprowadzić skuteczną ofensywę na Wschodzie – nie tylko utrzymać przy sobie Śląsk i Pomorze (Prusy Zachodnie), ale także odzyskać Wielkie Księstwo Poznańskie, a nawet uderzyć w głąb dawnej Kongresówki w kierunku Warszawy, aby rozbić rdzeń odrodzonej Rzeczypospolitej – centralny obszar strategiczny państwa polskiego².

Część elit w Berlinie poważnie traktowała zamysł ustanowienia na obszarach wschodnich tak zwanego Państwa Wschodu (*Oststaat*). Pomysł ten zrodził się na przełomie 1918 i 1919 r. w konsekwencji utraty przez Niemców kontroli nad Wielkopolską³. W początkach 1919 r. generalicja niemiecka była skłonna nie wykonać rozkazu własnego rządu o opuszczeniu Prus Zachodnich oraz Górnego Śląska. Na przełomie lutego i marca niemieckie

¹ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego marzec – czerwiec 1919 roku*, Warszawa 1976, s. 103–108.

² P. Hauser, *Niemcy wobec sprawy polskiej październik 1918 – czerwiec 1919*, Poznań 1984, s. 35–36.

³ G. Łukomski, *Niemiecki „Zły sąsiad” z perspektywy historycznej. Relacje niemiecko-rosyjskie a Polska 1914–1941*, Łomianki 2019, s. 72.

Naczelne Dowództwo Wojsk (niem. *Oberste Heeresleitung* – OHL⁴) z siedzibą w Kołobrzegu zaczęło opracowywać koncepcje wojny z Polską. Pod wpływem stanowiska państw Ententy plany niemieckiego sztabu ewoluowały, lecz aż do końca czerwca 1919 r. groźba wojny była realna. Dopiero podpisanie traktatu pokojowego 28 czerwca 1919 r. oddaliło groźbę inwazji, choć nie wyeliminowało incydentów granicznych, które miały sprowokować polską stronę do rozpoczęcia działań zaczepnych, dając tym samym pretekst Niemcom do wkroczenia w granice Rzeczypospolitej⁵. Śmiałe koncepcje dowództwa niemieckiego były poparte realną liczbą zmobilizowanych żołnierzy, mogących wziąć udział w tego rodzaju działaniach⁶. Wobec agresywnych zamiarów zachodniego sąsiada, które mogły bezpośrednio zagrozić Polsce, nad Wisłą przedsięwzięto środki dyplomatyczne oraz militarne w celu zabezpieczenia się na wypadek wojny.

Dyrektywą Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (NDWP) z 22 maja 1919 r. nr 278/III utworzono Front Mazowiecki pod dowództwem francuskiego generała André Masseneta⁷ ze sztabem w Warszawie, a później w Jabłonie, obejmujący rejon pogranicza mazowiecko-pruskiego od Rajgródu do Aleksandrowa Kujawskiego o długości ok. 300 km. Istniejąca w tym rejonie linia obronna była częścią frontu przeciwniemieckiego, obok Frontu Litewsko-Białoruskiego, Wielkopolskiego oraz Południowo-Zachodniego, osłaniającego obszar od Grodna aż po Śląsk Cieszyński.

Podstawową pracą o froncie przeciwniemieckim jest monografia Piotra Łossowskiego, ale problematyka funkcjonowania poszczególnych frontów została omówiona przez niego w szerszym kontekście stosunków międzynarodowych oraz przygotowań niemieckich do ewentualnej wojny z Polską⁸. Z kolei krótkie opracowanie tegoż badacza, dotyczące zaangażowania jednostek armii gen. Józefa Hallera na granicy z Niemcami, ma charakter przyczynkarski⁹,

⁴ Dowództwo to, zwane również *Oberkommando des Grenzschutzes Ost*, funkcjonowało w Kołobrzegu od lutego 1919 r. ze względu na bliskość Wielkopolski, w której toczyły się walki z Polakami.

⁵ J. Benoist-Méchin, *Niemcy i armia niemiecka 1918–1938*, t. 1, tłum. S. Skarżyński, Oświęcim 2015, s. 193.

⁶ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 121.

⁷ André Joseph Emmanuel Massenet (ur. 1864 – zm. 1961) – generał dywizji armii francuskiej. W początkach I wojny światowej dowódca artylerii w 53 Dywizji Piechoty. Od 1918 r. generał dywizji, do marca 1919 r. dowódca VII Korpusu armii francuskiej, następnie dowódca Frontu Mazowieckiego; zob. *Dictionnaire des généraux et amiraux français de la Grande Guerre (1914–1918)*, oprac. G. Géhin, J. P. Lucas, b.m.w. 2007, s. 246.

⁸ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 121.

⁹ *Idem*, *Rola armii gen. Hallera w utworzeniu frontu przeciwniemieckiego maj–czerwiec 1919 roku* [w:] *Armia Polska we Francji 1917–1919: materiały z sympozjum z okazji 65 rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji*, red. P. Stawecki, Warszawa 1983, s. 56–78.

podobnie jak artykuł Dariusza Radziwiłłowicza, poruszający kwestię wkładu armii gen. Hallera w obronę polskich granic¹⁰. Z pewnością wartym uwagi opracowaniem, w którym poruszono tematykę frontu przeciwniemieckiego, jest praca Andrzeja Grzywacza, poświęcona roli Prus Wschodnich w planowaniu operacyjnym II Rzeczypospolitej¹¹. Należy podkreślić, że autor nie omówił tego zagadnienia w sposób kompleksowy. Skoncentrował się przede wszystkim na wymiarze geograficznym oraz wybranych planach operacyjnych, choć niewątpliwie zawarł w swojej rozprawie kilka cennych spostrzeżeń. Jeśli chodzi o opracowania dotyczące niemieckich przygotowań wojennych i planów operacyjnych, wypada wyróżnić dwa artykuły, pióra Roberta Kempy oraz niemieckojęzyczny tekst autorstwa Hageny Schulze¹².

Tytułowe zagadnienia dotyczące Frontu Mazowieckiego w 1919 r. nie zostały dotychczas odrębnie potraktowane, a opracowanie autorstwa Wiesława Bolesława Łacha nie spełnia tego warunku. Badacz ten oparł się głównie na starszej literaturze przedmiotu, skupiając się na zagadnieniu przyczółków mostowych północnego Mazowsza¹³. Warto podkreślić przy tym, że Łach jest również autorem obszernej monografii, poruszającej znaczenie północnej Polski w systemie obronnym kraju¹⁴. W pracy tej zostały szczegółowo omówione geograficzne uwarunkowania pogranicza mazowiecko-pruskiego.

Problematyka frontu była także charakteryzowana pod kątem zasobów źródłowych. Tadeusz Wawrzyński podjął się krótkiej analizy materiału zgromadzonego w Centralnym Archiwum Wojskowym (dziś Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego – CAW-WBH)¹⁵. Polskie przygotowania do odparcia ewentualnej ofensywy niemieckiej doczekały się również edycji źródłowej w postaci wybranych dokumentów wojskowych,

¹⁰ D. Radziwiłłowicz, *Powrót do kraju „Błękitnej Armii” i jej wkład w walkę o granicę państwa*, „Rocznik Mińsko-Mazowiecki” 2001, z. 7, s. 32–57.

¹¹ Zob. A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar operacyjny w planowaniu strategicznym II RP*, Oświęcim 2015, s. 65–75 (monografia powstała na podstawie pracy magisterskiej autora obronionej w 1991 r.). Starsze opracowanie poświęcone planom operacyjnym wobec Prus Wschodnich – zob. P. Stawecki, *Koncepcje operacyjne polskiego Sztabu Generalnego wobec Prus Wschodnich w latach 1919–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1981, nr 2/4, s. 381–398. Autor tylko skrótowo odnosi się do sytuacji z 1919 r., zob. *ibidem*, s. 386–388.

¹² R. Kempa, *Od „Wojny Pozycyjnej” po „Wiosenne Słońce”. Polska w niemieckich planach wojennych 1919 r.*, „Białostockie Teki Historyczne” 2012, t. 10, s. 189–209; H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919*, „Vierteljahrshfte für Zeitgeschichte” 1970, z. 2, s. 123–163.

¹³ W. B. Łach, *Jednostki Armii gen. dyw. Józefa Hallera w tworzeniu Frontu Mazowieckiego w 1919 roku* [w:] *Błękitna Armia gen. Józefa Hallera. Zbiór studiów*, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2018, s. 70–87.

¹⁴ *Idem*, *Polska północna w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926*, Olsztyn 2010.

¹⁵ T. Wawrzyński, *Dowództwa frontów 1919–1920*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1997, nr 20, s. 44–52.

opracowanych przez Bogusława Polaka¹⁶. Nie można także pominąć „Spisu Władz Wojskowych”, przygotowanego przez przedwojenny CAW, aczkolwiek spełnia on obecnie rolę głównie pomocniczą, pozostając w maszynopisie¹⁷.

Wypada w tym miejscu wyartykułować, że w zasobach CAW-WBH zachowała się znaczna ilość źródeł do frontu przeciwniemieckiego. Niemniej jednak ustalenia Wawrzyńskiego wymagają komentarza. Autor ten podkreślił, że w CAW-WBH znajdują się zespoły archiwalne dowództw frontów, podzielone według organizacji sztabów zgodnie z rozkazem nr 613/I NDWP z 7 czerwca 1919 r. Schemat organizacji sztabu wyglądał następująco: Oddział I: *Ordre de Bataille*; II: służba informacyjno-wywiadowcza; III: operacje; IIIa: służba łączności; IIIb: lotnictwo; IV: kwatermistrzostwo, sprawy techniczne, sanitaria itp.; IVa: kolejnictwo; V: personalia oraz kancelaria sztabu. Jednocześnie Wawrzyński zauważył, że „w dowództwie Frontu Mazowieckiego ocalały jedynie akta Oddziału II i Oddziału IV oraz Departamentu Sanitarnego”¹⁸. Stwierdzenie autora jest nieprecyzyjne, gdyż w zespole tym można również odnaleźć obszerny opis terenu mazowieckiego wraz z mapami połączeń telefonicznych, telegraficznych oraz kolejowych Oddziału III¹⁹. Dodatkowo wiele archiwaliów Frontu Mazowieckiego jest przechowywanych w innych zespołach. W pierwszej kolejności są to rozmaite materiały związane z Armią gen. Hallera, zespoły: Dowództwa Armii²⁰, Dowództwa III Korpusu²¹ i 3 Dywizji Strzelców Polskich (DSP)²². Spośród nich można wyróżnić meldunki sytuacyjne z północnego Mazowsza, plany obrony Frontu Mazowieckiego, mapy Prus Zachodnich oraz pogranicza mazowiecko-pruskiego wraz z lokalizacją polskich oddziałów, akta operacyjne dla Mazowsza, dokumenty dotyczące artylerii oraz jednostek wchodzących w skład zgrupowania operacyjnego, a także plany zajęcia przez Polskę Prus Zachodnich wraz z planowaną relokacją oddziałów. Pomimo tego, że w Dowództwie Frontu Mazowieckiego nie zachowały się materiały Oddziału I, to w CAW-WBH

¹⁶ *Front przeciwniemiecki 1919 r. Wybór dokumentów wojskowych*, oprac. B. Polak, Koszalin 1990.

¹⁷ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW-WBH), „Spis Władz Wojskowych 1918–1921”, Warszawa 1936.

¹⁸ Cyt. za: T. Wawrzyński, *Dowództwa frontów...*, s. 50. Przy czym autor omyłkowo podał, że zespół Dowództwa Frontu Mazowieckiego liczy 4 jednostki archiwalne, a faktycznie jest ich 14.

¹⁹ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, Oddział III, sygn. I.310.4.10.

²⁰ CAW-WBH, Dowództwo Armii Generała Hallera, sygn. I.123.1.

²¹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu Armii Generała Hallera (dalej: Dowództwo III Korpusu AGH), sygn. I.123.6.

²² CAW-WBH, 3 Dywizja Strzelców Polskich (dalej: 3 DSP), sygn. I.123.7. Ilość materiału źródłowego w tym zespole umożliwia oddzielne opracowanie 3 DSP.

znajduje się oddzielny zespół „Ordre de Bataille NDWP”, który obejmuje wszystkie fronty z 1919 r. w różnych okresach ich funkcjonowania. Zespół zawiera także *Ordre de Bataille* niektórych jednostek wchodzących w skład Frontu Mazowieckiego²³. Wypada również wskazać w tym miejscu na liczne dokumenty organizacyjne przechowywane w zespole obejmującym Oddział I NDWP, a dotyczące opisu terenu mazowieckiego, jednostek piechoty i artylerii, umocnień linii Narwi oraz twierdzy Modlin, a także rozmieszczenia wojsk niemieckich²⁴. Na końcu należy także poruszyć kwestię użyteczności dokumentów oddziałów wojska bezpośrednio tworzących Front Mazowiecki²⁵. Duża liczba dokumentów obejmuje w zasadzie jedynie 3 DSP Armii Generała Hallera (AGH). Z kolei Dywizja Instrukcyjna oraz 6 i 7 DSP AGH nie posiadają w zasobie CAW-WBH oddzielnego zespołu. Warto również nadmienić, że nie zachowały się dla omawianego okresu rozkazy operacyjne dla 8 Dywizji Piechoty (DP)²⁶.

Zachowany materiał źródłowy umożliwia głębszą analizę funkcjonowania Frontu Mazowieckiego, aniżeli miało to miejsce dotychczas. Jest to tym bardziej uzasadnione, że Frontowi Mazowieckiemu przypadła szczególna rola, polegająca na osłonięciu stolicy państwa od północy na wypadek niemieckiego ataku z terenu Prus Wschodnich oraz Zachodnich. Jest to tym istotniejsze, że utrzymanie w razie wojny rozciągniętego aż po Śląsk frontu nie było możliwe przez dłuższy czas. Z tego powodu linia obrony Warszawy opierająca się na Modlinie i Narwi wysuwała się na pierwszy plan. Co więcej, zgodnie ze spodziewanym odzyskaniem przez Polskę dawnych Prus Królewskich, niektóre związki taktyczne Frontu Mazowieckiego miały wkroczyć i zabezpieczyć Prusy Zachodnie po wycofujących się oddziałach niemieckich. Wobec zażegnania niebezpieczeństwa ze strony Niemiec wspomniany front został rozwiązany pod koniec października 1919 r. Tworzące go oddziały zasilily częściowo Front Pomorski lub zostały wysłane na wschód do walk z Armią Czerwoną.

Skład i rozmieszczenie Frontu Mazowieckiego

Na przestrzeni pięciu miesięcy funkcjonowania Frontu Mazowieckiego jego skład nie był stały i ulegał rotacji, zwłaszcza w odniesieniu do artylerii oraz pułków 8 DP. Sytuacja ta była determinowana dynamicznie zmieniającymi

²³ CAW-WBH, Ordre de Bataille Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej: OdeB NDWP), sygn. I.301.30.

²⁴ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.

²⁵ Zob. ustęp o składzie Frontu Mazowieckiego.

²⁶ Zachowały się jedynie rozkazy operacyjne z końca 1920 r., zob. CAW-WBH, 8 Dywizja Piechoty (dalej: 8DP), sygn. I.313.8.7–8.

się uwarunkowaniami na Frontach Litewsko-Białoruskim oraz Galicyjsko-Wołyńskim. Okazuje się bowiem, że pomimo przypisania poszczególnych jednostek do Frontu Mazowieckiego nie wszystkie z nich stacjonowały przy granicy pruskiej, niektóre bowiem brały czynny udział w walkach na wschodzie.

Pod koniec maja 1919 r. Naczelne Dowództwo przygotowało dla Frontu *Ordre de Bataille*²⁷. Zgodnie z tymi wytycznymi do Frontu przydzielono trzy dywizje hallerowskie:

- Dywizję Instrukcyjną pod dowództwem gen. Augusta Traniégo²⁸;
- 3 DSP pod dowództwem gen. Eugéna Augusta Petidemange'a²⁹;
- 6 DSP pod dowództwem gen. Denisa de Champeaux³⁰.

Oddziały te odznaczały się wysokim poziomem uкомплектовania oraz uzbrojeniem według norm alianckich. Hallerczycy mieli pod dostatkiem broni ręcznej oraz maszynowej, a także artylerii. Nie można również zapominać, że wraz z nimi przybyły do Polski czołgi oraz samoloty³¹. Wspomniane jednostki były zorganizowane według schematu zgodnego z francuskim modelem dywizji piechoty³². Różniły się więc pod pewnymi względami od dywizji tworzonych na wzór „polski”. Aby lepiej zobrazować różnice w organizacji zamieszczam dwa szkice przedstawiające strukturę 3 DSP i 8 DP, pochodzące z *Ordre de Bataille* NDWP Frontu Mazowieckiego z końca maja 1919 r.³³

²⁷ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.19, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p.

²⁸ Auguste Tranié (ur. 1862 – zm. 1931) – generał dywizji armii francuskiej. Dowódca 11 DP kolonialnej. Od kwietnia 1919 r. dowódca Dywizji Instrukcyjnej; zob. *Dictionnaire des généraux...*, s. 590. CAW-WBH, Dowództwo AGH, sygn. I.123.1.49, Schemat dowództwa armii gen. Hallera po jej przybyciu do Polski, b.m., b.d., b.p. Przy czym P. Łossowski (*Rola armii gen. Hallera...*, s. 69) omyłkowo podaje, że dowódcą Dywizji Instrukcyjnej był gen. Léonce Charles Moineville, który w tym czasie był szefem sztabu I Korpusu AGH. Omyłkę tę powtórzył W. B. Łach, *Jednostki Armii...*, s. 80.

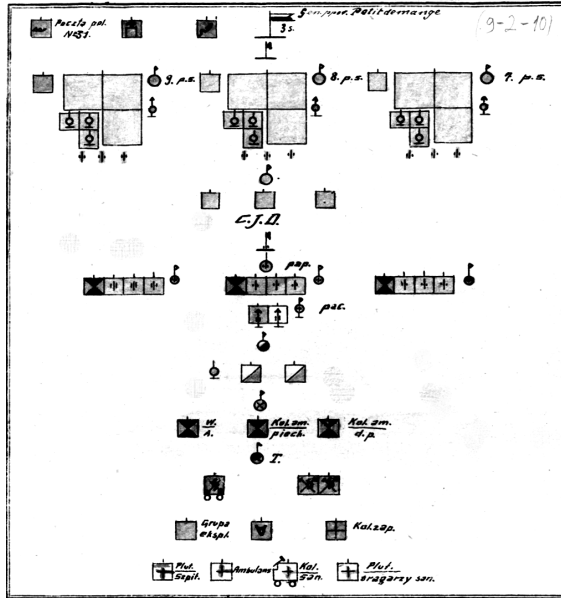
²⁹ Eugène Auguste Petidemange (ur. 1866 – zm. 1963) – generał dywizji armii francuskiej. Od 1915 r. dowódca 52 Kolonialnego Pułku Piechoty. Następnie dowodził grupą bojową złożoną z 52 i 53 pp kolonialnych. W 1917 r. dowódca obozu szkoleniowego we Fréjus. Od 1919 r. dowodził 3 DSP; zob. *Officiers célèbres, ecole.nav.traditions.free.fr* (dostęp 18 IX 2019).

³⁰ Denis Anne Marie de Champeaux (ur. 1886 – zm. 1937) – generał brygady armii francuskiej. W 1911 r. dowódca 6 Regimentu Dragonów, w czasie I wojny światowej dowodził 14 DP, zaś od 1919 r. 6 DSP; zob. *Dictionnaire des généraux...*, s. 187.

³¹ P. Łossowski, *Rola armii gen. Hallera...*, s. 59.

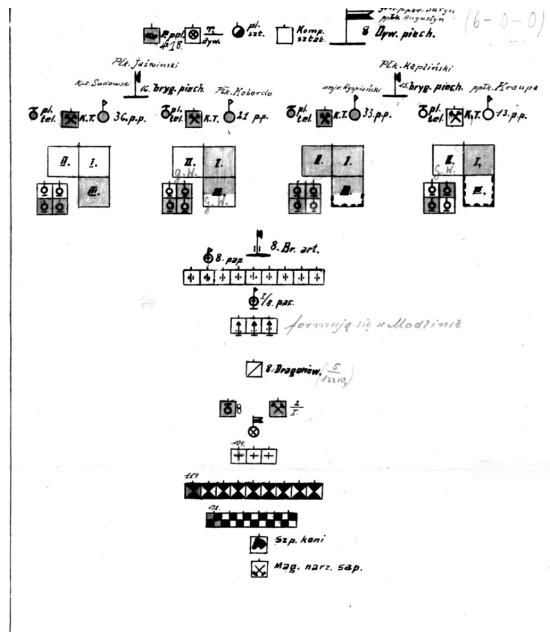
³² W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców armii generała Hallera w latach 1918–1919*, Łódź 2006, s. 51.

³³ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.19, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p. Szkic przedstawia wszystkie jednostki wchodzące w skład tegoż

Szkic 1. Organizacja 3 DSP wg OdeB z 30 maja 1919 r.

Źródło: CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p.

Szkic 2. Organizacja 8 DP wg OdeB z 30 maja 1919 r.

Źródło: CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p.

Jednostki hallerowskie Frontu Mazowieckiego zostały do niego przydzielone z Dowództwa AGH (Dywizja Instrukcyjna) oraz III Korpusu AGH (3 i 6 DSP) i miały następujący skład: sztab dywizji; sztaby dywizyjne: piechoty, artylerii oraz inżynierii; dowództwa dywizyjnych oddziałów: intendentyury oraz sanitarnego, straż polowa, tabor sztabu i oddział samochodowy. Dywizję tworzyły trzy pułki strzelców, zaś każdy pułk trzy bataliony. Pojedynczy batalion posiadał oprócz dowództwa batalionu trzy kompanie strzeleckie oraz jedną kompanię ciężkich karabinów maszynowych (CKM). Każdy batalion miał pluton artylerii piechoty. Dowództwu dywizji podlegało Centrum Instrukcyjne Dywizji – formacja zapasowa (na schemacie oznaczone jako C.J.D.), pełniące rolę centrum szkolenia dla ochotników³⁴. Dowództwu artylerii dywizyjnej podlegały trzy dywizjony artylerii polowej po trzy baterie każdy (bateria miała po cztery armaty polowe kal. 75 mm) oraz dywizjon artylerii ciężkiej składający się z dwóch baterii (bateria miała po cztery haubice kal. 155 mm). W skład artylerii wchodziły również dwie kolumny amunicyjne (dla plutonów artylerii piechoty oraz artylerii dywizyjnej), a także warsztaty artyleryjskie (naprawcze). Oprócz tego zarówno Dywizja Instrukcyjna jak i 3 oraz 6 DSP posiadały przypisane: po dwa szwadrony jazdy, trzy kompanie saperów³⁵, park inżynieryjny, oddział telegraficzny, ponadto dywizyjny oddział intendentyury: grupę eksploatacyjną, rzeźnię oraz kolumnę zapasową (tabor), a także dodatkowo dywizyjny zakład sanitarny: pluton szpitalny, ambulans, kolumnę sanitarną oraz pluton tragarzy sanitarnych³⁶.

Jeśli chodzi o liczebność oraz wyposażenie tych dywizji, to w połowie kwietnia 1919 r. w skład 3 DSP wchodziło: 131 oficerów i 6103 szeregowych, którzy mieli na swoim wyposażeniu 3100 karabinów, 304 ręczne karabiny maszynowe (RKM), 98 CKM, 36 dział 75 mm i 9 dział piechoty. Z kolei 6 DSP składała się ze 133 oficerów i 5352 szeregowych. Dysponowali oni 2309 karabinami, 206 RKM, 78 CKM, 36 działami 75 mm oraz 6 działami piechoty³⁷. Przy czym na etacie obydwu dywizji było wielu Francuzów: w 3 DSP 73 oficerów oraz 573 szeregowych, natomiast w 6 DSP 54 oficerów

Frontu, niemniej ze względu na duży format szablonu zostałem zmuszony to przedstawienia jedynie jego fragmentu, zob. szkic 1 i 2.

³⁴ Zob. *ibidem*.

³⁵ W. Jarno podaje, że dla każdej dywizji w czasie formowania we Francji przewidywano dwie kompanie saperów, zob. *idem*, *1 Dywizja Strzelców...*, s. 52.

³⁶ Zob. *ibidem*, s. 52 oraz CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, Dowództwo Artylerii, sygn. I.123.6.74, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p.

³⁷ W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców...*, s. 84, 86.

oraz 158 szeregowych³⁸. Dywizja Instrukcyjna znajdowała się wówczas w reorganizacji³⁹.

Wspomniane trzy dywizje wyjechały z Francji w pierwszych dwóch tygodniach maja⁴⁰. Do tego czasu udało się jeszcze zwiększyć ich stan liczebny głównie dzięki intensywnemu zaciągowi prowadzonemu wśród Polaków z armii austro-węgierskiej, którzy przebywali w niewoli włoskiej. W momencie przyjazdu do Polski pod koniec maja 3 DSP liczyła 310 oficerów i 9532 szeregowych. Natomiast 6 DSP składała się z 323 oficerów i 8531 szeregowych. W jej przypadku udało się również poprawić stopień ukończenia wyposażenia, które stanowiło ostatecznie 378 RKM, 121 CKM oraz 50 dział różnych kalibrów⁴¹. Najliczniejsza była natomiast Dywizja Instrukcyjna, składająca się z 500 oficerów i 10 870 szeregowych, mająca 131 CKM i 38 dział⁴².

W momencie przybycia do Polski jednostki te zostały niemal natychmiast skierowane na front, jakkolwiek część posiadanego przez nie wyposażenia znajdowała się jeszcze w transportach. 30 maja 1919 r. Dywizja Instrukcyjna nie posiadała niemal całej swej artylerii polowej, z wyjątkiem jednej baterii, nie dysponowała ona Centrum Instrukcyjnym, a także jednym szwadronem jazdy, kolumnami amunicyjnymi oraz warsztatem artyleryjskim. Brakowało również saperów oraz całego dywizyjnego zakładu sanitarnego i parku inżynierskiego. W przypadku pozostałych dywizji zarówno 3, jak i 6 DSP miały po jednej baterii z dywizjonu artylerii ciężkiej zamiast dwóch⁴³. Można w związku z tym stwierdzić, że przybyłe na Front Mazowiecki dywizje hallerowskie były kompletne pod względem liczby żołnierzy. Wskazane braki sprzętowe zostały natomiast szybko uzupełnione z początkiem kolejnego miesiąca.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ CAW-WBH, Dowództwo AGH, sygn. I.123.1.49, Schemat dowództwa armii gen. Józefa Hallera po jej przybyciu do Polski, b.m., b.d., b.p.

⁴⁰ W. Jarno (*1 Dywizja Strzelców...*, s. 95) twierdzi, że Dywizja Instrukcyjna opuściła Francję dopiero 3 czerwca, co jednak nie jest możliwe, ponieważ zgodnie z dokumentem, zob. CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p., wszystkie pułki tej dywizji były w składzie Frontu Mazowieckiego już 30 maja i znajdowały się w linii.

⁴¹ CAW-WBH, Teki Laudańskiego, sygn. I.440.12.13, Denis de Champeaux, *Histoire de la 6 division des chasseurs Polonais*, b.m., b.d., k. 90; zob. P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 202.

⁴² P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 201–202; *idem*, *Rola armii gen. Hallera...*, s. 69.

⁴³ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p.

Tabela 1. Dyslokacja oddziałów 8 DP wg OdeB z 28–29 maja 1919 r.

Jednostka	Batalion/bateria	Miejsce dyslokacji lub przydziału
13 pp	I	Osowiec
	II	Front Gal.-Woł.
	III	Kraków
21 pp	I	Warszawa
	II	Front Gal.-Woł.
	III	2 kompanie w Warszawie 2 kompanie Front Gal.-Woł.
33 pp	I	Front Lit.-Biał.
	II	1 kompania w Rajgrodzie 3 kompanie w Knyszynie
	III	Łomża
36 pp	I	Front Gal.-Woł.
	II	Grupa Poleska
	III	Warszawa
8 pap	Bateria 1	Front Lit.-Biał.
	Bateria 2	Grupa Poleska
	Bateria 3	Front Lit.-Biał.
	Bateria 4	Front Gal.-Woł.
8 pac	Bateria 1	Modlin
	Bateria 2	Modlin
	Bateria 3	Modlin
8 szw. drag.	-	Front Wołyński
Komp. tel.	-	Warszawa
Komp. sap.	-	Warszawa

Oznaczenia frontów: Front Gal.-Woł.: Galicyjsko-Wołyński; Front Lit.-Biał.: Litewsko-Białoruski.

Źródło: CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.19, Meldunek Sytuacyjny. Front Mazowiecki (odcinek 8 DP), b.m. 2 VI 1919, b.p.

W międzyczasie, 9 maja 1919 r. zapadła decyzja o sformowaniu 8 DP w Warszawie, Łomży i Modlinie⁴⁴. Dowództwo dywizji powierzono gen. Stanisławowi Surynowi⁴⁵. W jej składzie znalazły się poczta polowa, kompania sztabowa i pluton sztabu, dowództwo dywizyjne intendentury, cztery pułki

⁴⁴ J. Majchrzakówna, *Dowództwa Dywizji Piechoty [w:] Spis Władz Wojskowych...*, s. 32; *8 Dywizja piechoty w dziejach oręża polskiego*, oprac. E. Kospath-Pawłowski, P. Patusak, D. Radziwiłłowicz, Pruszków 1995, s. 11.

⁴⁵ Stanisław Suryń (ur. 1858 – zm. 1928) – gen. mjr armii rosyjskiej, gen. dyw. WP. W czasie I wojny światowej wielokrotnie wyróżniony. 15 V 1919 r. mianowany dowódcą 8 DP. Zwolniony z czynnej służby 12 II 1920 r.; zob. J. A. Radomski, *Suryń Stanisław*, „Polski Słownik Biograficzny” 2009–2010, t. XLVI, s. 27; zob. także T. Kryśka-Karski, S. Żurkowski,

piechoty: 13, 21, 33 i 36 (przy każdym był pluton telefoniczny i kompania techniczna). Każdy pułk składał się z trzech batalionów oraz czterech kompanii strzeleckich. Dodatkowo dywizja dysponowała także 8 Pułkiem Artylerii Polowej (pap), 8 Pułkiem Artylerii Ciężkiej (pac), 8 szwadronem dragonów, kompanią saperów, kompanią telegraficzną, szpitalem polowym, kolumnami amunicyjnymi, taborami, szpitalem dla koni oraz magazynem narzędzi saperskich. Dywizja posiadała również oddziały przydzielone w postaci trzech baterii 3 pac⁴⁶. Na przełomie maja i czerwca 1919 r. poszczególne jednostki dywizji były rozrzucone po kraju, co prezentuje tab. 1.

Poza wspomnianymi dywizjami Front otrzymał do dyspozycji także inne jednostki. Wśród nich znalazło się pół batalionu morskiego wydzielonego z Pułku Morskiego, 32 pp, park pontonowy III Korpusu AGH, cztery pociągi pancerne: „Kaniów”, „Boruta”, „Zagończyk” i „Odsiecz I”, ponadto artyleria pozycyjna: cztery baterie 210 mm w Modlinie oraz po jednej baterii 210 mm w Ostrołęce i Róźnie. Dodatkowo do Frontu przydzielono 3 Pułk Straży Granicznej, którego zadaniem było monitorowanie granicy mazowiecko-pruskiej⁴⁷.

Początkowo więc w składzie frontu znalazły się cztery dywizje, w tym jedna w stadium formowania. Dowództwo polskie dokonało rozmieszczenia tych oddziałów na granicy z Prusami. Najdalej wysuniętą pozycję zajęła ostatecznie 8 DP ze sztabem i kompanią telegraficzną w Białymstoku. Dywizja ta stanęła między Rajgrodem a Róźnie, zajmując na froncie najdłuższy odcinek. Jeszcze w czerwcu 1919 r. jej sztab został przeniesiony do Ostrowi Mazowieckiej, z powodu opuszczenia Frontu Mazowieckiego przez 6 DSP – po wykonaniu pewnych prac polowych wzdłuż Narwi została ona dyslokowana w okolice Łodzi i oddana do dyspozycji NDWP jako odwód⁴⁸. Obecność tej jednostki na północnym Mazowszu, od chwili przybycia transportu z Francji, była więc epizodyczna.

Rejon pierwszego odcinka teatru działań Frontu Mazowieckiego był słabo obsadzony. Na początku czerwca Naczelne Dowództwo wydzieliło jedną kompanię piechoty z I/13 pp, stacjonującego w Osowcu, do Suchowoli. Z II/33 pp wydzielono z kolei po jednej kompanii do: Myszyńca, Kolna, Szczuczyna i Grajewa. Pozostałe bataliony wciąż znajdowały się na innych frontach, w rejonach walk na wschodzie, z wyjątkiem tych wskazanych w tab. 1, przy czym

Generałowie Polski Niepodległej, Warszawa 1991, s. 62; CAW-WBH, Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, AP I.480.586, Suryń Stanisław.

⁴⁶ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Schemat Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 30 V 1919 r., b.p.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ CAW-WBH, Teki Laudańskiego, I.440.12.13, Denis de Champeaux, Histoire de la 6 division des chasseurs Polonais, b.d., b.m., k. 91.

do 8 DP przydzielono w tym czasie pociąg pancerny „Boruta”, przerzucony na linię kolejową Warszawa–Białystok. Zdecydowano także o organizacji batalionów zapasowych dla każdego pułku⁴⁹ oraz trzech szpitali: dwóch w Zegrzu oraz jednego w Ostrowi Mazowieckiej⁵⁰. Dowództwo podkreślało, że ściągnięcie pozostałych batalionów na Mazowsze będzie możliwe „dopiero po ustaleniu się [wyjaśnieniu – M. P.] sytuacji” na Wschodzie, to samo dotyczyło zresztą zarówno 8 pap⁵¹, jak i przypisanego dywizji 3 pac⁵². Warto w tym miejscu pamiętać, że atmosfera na granicy z Niemcami, tuż przed podpisaniem traktatu pokojowego, była napięta. Pomimo tego dowództwo nie chciało osłabiać jednostek walczących z Ukraińcami i bolszewikami. 24 czerwca świeżo przeszkolony w Krakowie III/13 pp wyjechał do Osowca. Wkrótce dołączył do niego także II batalion⁵³.

Jeśli chodzi o pozostałe bataliony 8 DP, ich sytuacja była podobna. Dowództwo nie zgodziło się 1 lipca 1919 r. na przerzut II/21 pp na Mazowsze z Frontu Galicyjsko-Wołyńskiego⁵⁴. Natomiast 2 kompanie III batalionu wciąż były w trakcie formowania w Warszawie⁵⁵. II i III batalion 33 pp opuściły Front Mazowiecki, odpowiednio 1 i 2 sierpnia⁵⁶. Z kolei I/36 pp na początku lipca przybył do Warszawy w celu reorganizacji, a następnie 12 lipca otrzymał rozkaz wyjazdu do Zambrowa⁵⁷; w połowie sierpnia oddano go

⁴⁹ Bataliony zapasowe miały wyznaczone garnizony, odpowiednio 13 pp w Pułtusk, 21 pp w Warszawie, 33 pp w Łomży i 36 pp w Warszawie; natomiast tymczasowe postoje: 13 pp w Osowcu, 21 pp w Ostrowi Mazowieckiej, 33 pp bez zmian, 36 pp w Zambrowie. Zob. CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.8, Sprawa nr 1444, Dowództwo 8 DP do MSWojsk., b.m. 3 VII 1919 r., b.p.

⁵⁰ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.19, Meldunek Sytuacyjny. Front Mazowiecki (odcinek 8 DP), b.m. 2 VI 1919 r., b.p.

⁵¹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.90, Rozkaz NDWP nr 925/I, Warszawa 1 VII 1919 r., b.p. Na Froncie Mazowieckim stacjonował tylko III dywizjon 8 pap sformowany w Zambrowie na jesieni 1919 r.; zob. S. Grochowski, *8 Płocki Pułk Artylerii Lekkiej im. Króla Bolesława Krzywoustego*, Pruszków 1996, s. 5.

⁵² P. Zarzycki, *3 Pułk Artylerii Ciężkiej im. Króla Stefana Batorego*, Pruszków 1993, s. 3–4.

⁵³ A. Kociszewski, *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 13 pułk piechoty*, Warszawa 1990, s. 8.

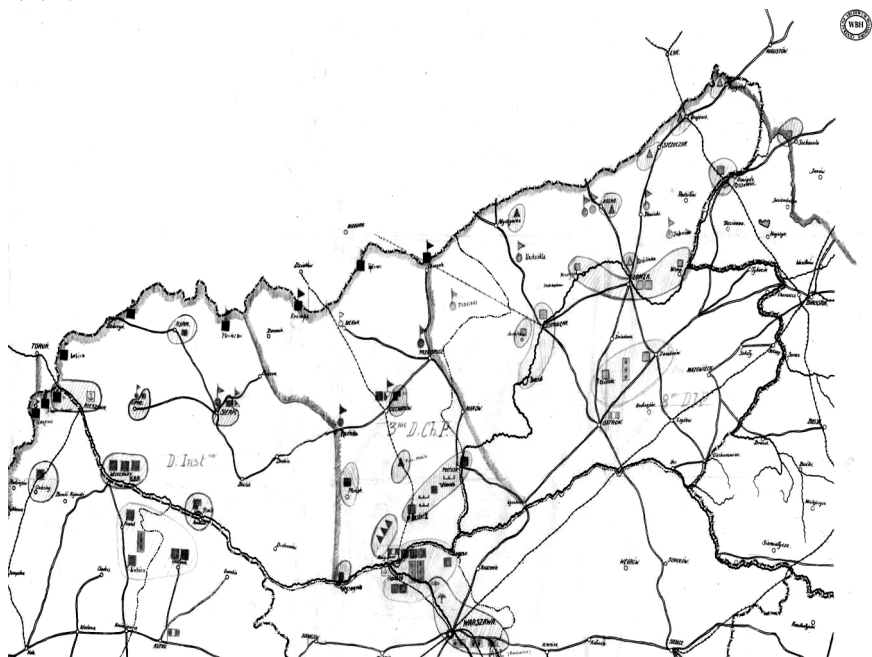
⁵⁴ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.90, Rozkaz NDWP nr 1058/I, Warszawa 1 VII 1919 r., b.p.

⁵⁵ *Ibidem*, Rozkaz NDWP nr 925/I, Warszawa 1 VII 1919 r., b.p.

⁵⁶ A. Dobroński, *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 33 Pułk Piechoty*, Pruszków 1994, s. 6.

⁵⁷ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, 2 Biuro Sztabu, sygn. I.123.6.43, Dowództwo 8 DP do dowództwa Frontu Mazowieckiego, b.m. 12 VII 1919 r., b.p.

Mapa 1. Planowane rozmieszczenie 8 DP, 3 DSP i DI na Froncie Mazowieckim w czerwcu 1919 r.

Źródło: CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, b.d., b.m., b.p.

do dyspozycji NDWP⁵⁸. 15 sierpnia 1919 r. cała 8 DP otrzymała od NDWP rozkaz wyjazdu do Lidy, a stamtąd na Front Litewsko-Białoruski⁵⁹. Należy także nadmienić, że na Mazowszu w interesującym okresie nie stacjonował żaden batalion 32 pp. Cały pułk przyjechał z Galicji do Zambrowa dopiero 12 września 1919 r., ale tylko w celu uzupełnienia personelu i odpoczynku⁶⁰.

Oznacza to, że z pięciu pułków piechoty, które mogły liczyć ok. 8 tys. żołnierzy, żaden nie posiadał wszystkich swoich jednostek. W okresie największego zagrożenia niemieckiego na pograniczu pruskim między Rajgrodem i Ostrołką przebywały w czerwcu faktycznie jedynie trzy bataliony piechoty, a w okresie późniejszym maksymalnie 5–6 batalionów, ale z niepełną obsadą etatów. Ta sytuacja znalazła odzwierciedlenie w raporcie gen. Suryna, który skarżył się pod koniec czerwca: „obserwowanie całego odcinka długości 180 km polega obecnie na dwóch słabych szwadronach jazdy i plutonach piechoty, wystawionych na głównych liniach komunikacyjnych. Dla obrony

⁵⁸ *Ibidem*, sygn. I.123.6.90, Rozkaz NDWP 1545/I, Warszawa 24 VII 1919 r., b.p.

⁵⁹ *Ibidem*, sygn. I.123.6.43, Rozkaz operacyjny do dowództwa 8 DP, Białystok 15 VIII 1919 r., b.p.

⁶⁰ S. Horasymow, *Zarys historii wojennej 32-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1928, s. 13.

linii Narew – Biebrza mogą być użyte najwyżej 3 bataliony i 16 armat, mając dwa baony o słabym składzie z karabinami Lebela⁶¹ strzelającymi pojedynczymi nabojami. Roboty umocnienia pierwszej linii obronnej nie mogą być kontynuowane według rozkazu Dowództwa Frontu Mazowieckiego z powodu słabej obsady tej linii przez piechotę i braku robotników cywilnych⁶². Wypada dodać, że odcinek 8 DP dysponował ograniczoną artylerią. 8 pap już 30 czerwca został oficjalnie oddany do dyspozycji Frontu Litewsko-Białoruskiego⁶³. Nie najlepiej sytuacja wyglądała z artylerią pozycyjną. Poza bateriami w Modlinie i Różanie udało się z trudem zorganizować także baterię w Osowcu oraz w Łomży. Jeszcze w początkach lipca były problemy z organizacją artylerii w Ostrołęce⁶⁴. „Cała pozycyjna artyleria, stojąca na przyczółkach rzeki Narwi i Biebrzy, nie posiada oficerów oznajmionych z działami i strzelaniem z tych dział. Brak obsługi i personelu obserwacyjnego. Kilku dział nie można ruszyć z platformy wagonów, gdyż mają koła złamane i przy pierwszym wystrzale rozlecą się⁶⁵. Generał wyrażał także niezadowolenie, że dywizja jest pozbawiona środków lokomocji, nie ma ani samochodów, ani koni⁶⁶. Oznaczało to, że omawiany odcinek Frontu Mazowieckiego nie był przygotowany do odparcia ewentualnego ataku niemieckiego⁶⁷. Niewielkim wsparciem wobec niskich stanów dywizji było przesunięcie w lipcu do Białegostoku 11 Eskadry Lotniczej⁶⁸.

Zdecydowanie lepiej pod względem obsady prezentowały się dwa pozostałe odcinki mazowieckiego teatru działań. Obszar między Pułtuskim a Płońskiem zajęła 3 DSP⁶⁹. Sztab dywizji ulokowano w Modlinie, natomiast piechota obsadziła następujące miejscowości: 7 Pułk Strzelców (p. strz.) umieścił swój sztab w Nasielsku, pierwszy batalion tego pułku odesłano

⁶¹ Francuski karabin powtarzalny wz. 1886.

⁶² CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.5, Dowództwo 8 DP do NDWP, nr sprawy 925, Białystok 22 VI 1919 r., b.p.

⁶³ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.43, Dowództwo 8 DP do Dowództwa III Korpusu AGH, Białystok 30 VI 1919 r., b.p.

⁶⁴ *Ibidem*, sygn. I.123.6.90, Rozkaz NDWP nr 925/I, Warszawa 1 VII 1919 r., b.p.

⁶⁵ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.5, Sprawa nr 925, Dowództwo 8 DP do NDWP, b.m. 22 VI 1919 r., b.p.

⁶⁶ *Ibidem*. Różnica w porównaniu do dywizji hallerowskich była w tym zakresie wręcz przyniatająca. Zob. P. Lossowski, *Rola armii gen. Hallera...*, s. 68.

⁶⁷ Trudno więc zgodzić się z P. Lossowskim (*Między wojną a pokojem...*, s. 203), że 8 DP powiększała liczebność Frontu Mazowieckiego o 8 tys. ludzi.

⁶⁸ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.34, OdeB oddziałów lotniczych podległych oddziałowi III-mu NDWP, Warszawa 2 VII 1919 r., b.p.

⁶⁹ CAW-WBH, 3 DSP, sygn. I.123.7.12, Exécutions des prescriptions de la note N° 41513 du 3° C.A.P, b.m. 16 VI 1919 r., b.p.

do Pułtuska, drugi do Kosewa, leżącego blisko Nasielska, ok. 1,5 km na północ od stacji kolejowej linii Warszawa–Działdowo, którą patrolowały pociągi pancerne „Odsiecz I”, „Zagończyk”, a później także „Odsiecz II”⁷⁰. III/7 p. strz. został natomiast podzielony. Jego sztab stacjonował w Winnicy, w połowie drogi między Nasielskiem a Pułtuskim. Poszczególne kompanie batalionu umieszczono w Serocku, Wierzbicy i Dębem (Dębe), wzdłuż lewego brzegu Narwi i prawego Wisły powyżej Zegrza. 8 p. strz. miał swój sztab w Wyszogrodzie, natomiast poszczególne bataliony znajdowały się odpowiednio: dwa w Modlinie i jeden w Płońsku, czasowo dyslokowany w Ciechanowie. 9 p. strz. w całości przypisano do Modlina, zaś Centrum Instrukcyjne Dywizji umieszczono w Modlinie oraz w Siedlcach. Dywizjon artylerii polowej rozmieszczono w Pułtusk, Nasielsku oraz we wsi Pomiechówek leżącej nad Wkrą 7 km na północny wschód od Modlina, a także we wsi Kroczewo, znajdującej się ok. 6 km na północny zachód od Zakroczymia. Z kolei cały dywizjon artylerii ciężkiej umieszczono w Modlinie. Jedną z baterii tegoż dywizjonu wysłano do Rembertowa na szkolenie ze strzelania⁷¹. Sztab saperów z jedną kompanią przeniesiono do Nowego Dworu Mazowieckiego, zaś pozostałe kompanie do Płońska i Pułtuska. Należy także zaznaczyć, że w Modlinie znajdował się dywizyjny oddział intendenty oraz dywizyjny zakład sanitarny, zaś dodatkowo w Nowym Dworze Mazowieckim stacjonowały jednostki rzeczne batalionu morskiego, a w Ciechanowie od końca czerwca 3 Eskadra Lotnicza i 7 Eskadra Bojowa⁷². Samoloty, dokładnie ze 162 Eskadry Bojowej (francuskiej), zostały rozlokowane także pod Warszawą, ale jako rezerwa NDWP⁷³.

Powyższe rozmieszczenie 3 DSP wskazuje, że dowództwo Frontu Mazowieckiego nie przewidywało dużej bitwy granicznej w okolicach Mławy (umieszczono w niej jedynie pluton jazdy)⁷⁴. Większość sił dywizji skupiono na zachód od Narwi, stawiając między Pułtuskim a Nasielskiem liczne

⁷⁰ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.32, OdeB wojsk kolejowych i pociągów pancernych na frontach Wschodnim i Zachodnim, b.m. 25 X 1919 r., b.p.

⁷¹ CAW-WBH, 3 DSP, sygn. I.123.7.12, Exécutions des prescriptions de la note N° 41513 du 3° C.A.P, b.m. 16 VI 1919 r., b.p.

⁷² CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.34, OdeB oddziałów lotniczych podległych oddziałowi III-mu NDWP, Warszawa 2 VII 1919 r., b.p.

⁷³ *Zestawienie rozporządzeń i rozkazów, Warszawa 14 VI 1919 [w:] Front przeciwniemiecki 1919 r. wybór dokumentów...*, s. 83.

⁷⁴ Jazdę wysłano również do Szreńska, Ciechanowa i Przasnysza, zob. CAW-WBH, 3 DSP, sygn. I.123.7.12, Exécutions des prescriptions de la note N° 41513 du 3° C.A.P, b.m. 16 VI 1919 r., b.p.

zasieki oraz kopiąc rowy⁷⁵. Umieszczenie artylerii na przedpolu Twierdzy Modlin miało zapewnić maksymalne – jak na ówczesne warunki – skoncentrowanie sił i środków w tym obszarze. Wytyczne w tej sprawie zostały opracowane po powstaniu Frontu Mazowieckiego. Dokumenty przygotowane przez dowództwo twierdzy dla Okręgu Generalnego (OGen.) Warszawskiego podkreślały szczególną rolę Modlina w osłonięciu Warszawy jako osobnego odcinka bojowego⁷⁶. Z tego powodu wszystkie oddziały stacjonujące między Pułtuskim a Płońskiem zostały taktycznie podporządkowane twierdzy i podzielone na tzw. place wojenne, łącząc się z Modlinem w jedną grupę obronną połączoną systemem umocnień oraz pozycji artylerii zdolnych do odparcia ataku ogniem⁷⁷.

Ostatni odcinek Frontu między Raciążem a Aleksandrowem Kujawskim trzymała Dywizja Instrukcyjna, później przemianowana na 8 DSP⁷⁸. Jak podkreśliłem wcześniej, była to największa pod względem liczebności dywizja hallerowska Frontu Mazowieckiego. Przypisany jej obszar obrony był jednak duży i – co nie mniej istotne – przecięty równoleżnikowo przez Wisłę. Sztab tej dywizji został umieszczony w Bolshevik Kutnie. Na północ od tej miejscowości rozmieszczono cztery bataliony piechoty, dwa w Gostyninie oraz po jednym w Lubieniu Kujawskim i Kowalu, wzdłuż szosy Krośniewice–Włocławek. W tym regionie znajdowały się także dywizjon artylerii polowej i ciężkiej. Trzy bataliony piechoty znajdowały się we Włocławku, a trzy kompanie piechoty obsadziły Płock. Obydwa miasta były niezwykle istotne ze względu na przeprawy na rzece. Na prawym brzegu Wisły znajdowały się skromne siły. Jedną kompanię piechoty przerzucono do Lipna, zaś w Sierpcu umieszczono jazdę oraz sztab i jedną kompanię saperów. Pozostałe dwie kompanie saperów ulokowano w okolicach Aleksandra Kujawskiego. Warto także nadmienić, iż jeden batalion piechoty obsadził miejscowość Osiecinę, w połowie drogi między Brześciem Kujawskim a Radziejowem, gdzie przebiegała linia kolejowa do Torunia. Trasę tę patrolowały w omawianym okresie pociągi pancerne „Zagończyk” i „Boruta”⁷⁹, zaś w październiku 1919 r. pociąg

⁷⁵ Zestawienie rozporządzeń i rozkazów wydanych przez Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich skierowane do dowódców odcinków frontu przeciwniemieckiego (Warszawa 14 VI 1919 r.) [w:] *Front przeciwniemiecki 1919 r. Wybór dokumentów...*, s. 80.

⁷⁶ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.24, Raport do Dowództwa Okręgu Generalnego Warszawskiego, b.m. 7 X 1919 r., b.p.

⁷⁷ *Ibidem*, sygn. I.301.7.10, Organizacja dowództwa służby na odcinku frontu Pułtusk-Płońsk, b.m., b.d., b.p.

⁷⁸ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Front de Mazovie. Repartition des Troupes, b.m., b.d., b.p. [mapa powstała zapewne w połowie czerwca 1919 r.].

⁷⁹ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.32, OdeB wojsk kolejowych i pociągów pancernych na frontach Wschodnim i Zachodnim, b.m. 25 X 1919 r., b.p.

pancerny „Smok”⁸⁰. W okolicach Nieszawy operowali marynarze z batalionu morskiego. W przypadku wojny mieli oni zabezpieczać transporty z bronią oraz sprzętem, a także utrudniać Niemcom poruszanie się po Wiśle.

Rozlokowanie wojsk Dywizji Instrukcyjnej świadczy przede wszystkim o konieczności osłony przepraw na rzece oraz obrony linii kolejowej do czasu przybycia posiłków z głębi kraju. Zadanie to nie było łatwe, zważywszy na fakt, że właśnie z okolic Torunia można było spodziewać się silnego natarcia Niemców. Pytaniem otwartym pozostaje w tej sytuacji skuteczność artylerii Dywizji Instrukcyjnej, pozostawionej na lewym brzegu rzeki. Z całą pewnością było jej zbyt mało do prowadzenia skutecznego ostrzału na całym odcinku Wisły od Ciechocinka do Płocka.

Z czasem, kiedy niebezpieczeństwo wojny oddalało się, Front Mazowiecki był sukcesywnie osłabiany. W sierpniu 1919 r. doszło do znaczącej zmiany, gdyż z odcinka między Narwią a Płońskiem została wycofana 3 DSP⁸¹. W jej miejsce skierowano 7 DSP pod dowództwem gen. Laurenta Louisa Adriena Bonnina⁸². W połowie kwietnia 1919 r. składała się ona z 3813 szeregowych oraz jedynie 21 oficerów, z czego 18 było Francuzami⁸³. Witold Jarno podaje, że dywizja miała wówczas na wyposażeniu 1339 karabinów, 108 CKM i 226 RKM, a ponadto 23 działa⁸⁴. Można jednak sądzić, że jej stan uległ do kwietnia 1919 r. znacznemu powiększeniu do ok. 10 tys. żołnierzy⁸⁵. Jej dokładne rozmieszczenie na Froncie Mazowieckim nie jest znane pomimo tego, że zachowało się OdeB Frontu z okresu sierpień–wrzesień 1919 r.⁸⁶ Jesienią tegoż roku przy granicy mazowiecko-pruskiej stacjonowały więc jedynie dwie dywizje strzelców gen. Hallera, co jest zrozumiałe wobec malejącej groźby ataku niemieckiego. W tym czasie 8 DP była już w składzie Frontu Litewsko-Białoruskiego. Warto jednak odnotować, że jeszcze w sierpniu do Rembertowa został skierowany pułk czołgów (60 czołgów i 800 ludzi)⁸⁷.

⁸⁰ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.4, Telegram Dowództwa Frontu Mazowieckiego, II Biuro – Oddział Informacyjny, b.m. 27 X 1919 r., b.p.

⁸¹ Z. Grużewska, *Dowództwa Brygad Piechoty [w:] Spis Władz Wojskowych...*, s. 212.

⁸² Laurent Louis Adrien Bonnin (ur. 1865 – zm. 1926) – generał dywizji armii francuskiej, odbył wieloletnią służbę wojskową we francuskich Indochinach. W czasie I wojny światowej dowódca brygady na froncie niemieckim. Od 1918 r. dowódca 7 DSP. Zob. *Dictionnaire des généraux...*, s. 82.

⁸³ W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców...*, s. 84.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 86.

⁸⁵ CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.40, Stan liczebny Frontu Zachodniego 1919 r., b.m., b.d., b.p.

⁸⁶ *Ibidem*, sygn. I.301.30.14, Front Zachodni, b.m. 15 IX 1919 r., b.p.

⁸⁷ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.12, MSWojsk. do NDWP, Warszawa 16 VIII 1919 r., b.p.; więcej na temat organizacji pułku czołgów, zob. M. Piwożczuk, *1. Pułk Czołgów 1918–1920*, Oświęcim 2015, s. 17–31.

Pod koniec 1919 r. skład Frontu Mazowieckiego nie uległ już zmianom⁸⁸. Roszady kadrowe w drugiej połowie 1919 r. w poszczególnych jednostkach AGH wiązały się z koniecznością ujednoczenia armii polskiej. Nie ominęły one również dywizji stacjonujących na Mazowszu. 26 sierpnia 1919 r. rozkazem nr 169 ministra spraw wojskowych podjęto decyzję o zjednoczeniu Armii gen. Hallera z pozostałymi wojskami polskimi, co wiązało się opuszczeniem stanowisk oficerskich w AGH przez kadrę francuską, zastępowaną sukcesywnie przez Polaków⁸⁹. W wyniku tej decyzji zaczęto przekształcać organizację dywizji hallerowskich w strukturę brygadową. W konsekwencji tego z dwóch pułków 3 DSP utworzono XXIV Brygadę Piechoty (grupę taktyczną gen. Petitdemange'a), która zasilila 12 DP⁹⁰. Ze wspomnianej 6 DSP powstała XXIII Brygada Piechoty, podporządkowana również 12 DP⁹¹. Jeśli chodzi o 7 DSP, to utworzyła ona grupę gen. Bonnina, a następnie wraz z początkiem 1920 r. została włączona w skład Dywizji Górskiej oraz 18 DP⁹². Dywizja Instrukcyjna jako 8 DSP przekształciła się w XXII Brygadę Piechoty (grupę taktyczną gen. Traniéa), przydzieloną pod koniec 1919 r. do 18 DP⁹³.

⁸⁸ Wypada natomiast wspomnieć o kwaterach i zaopatrzeniu wojsk. Dowództwo przywiązywało to tych kwestii niemalą wagę. Zgodnie z posiadanymi informacjami szacowano, że koszary w Łomży, Zambrowie, Ostrowi Mazowieckiej, Różanie, Ostrołęce i Pułtuskus będą w stanie pomieścić niemal 30 tys. żołnierzy. Można sądzić, że Dowództwo Frontu Mazowieckiego nie miało większych problemów z ulokowaniem żołnierzy 3 DSP, później 7 DSP i 8 DSP. Trudno natomiast powiedzieć, jak wyglądał ten problem w przypadku odcinka Dywizji Instrukcyjnej. Zob. CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 11; zob. W. B. Łach, *Polska północna...*, s. 140. Kilka słów należy również poświęcić zaopatrzeniu żołnierzy w żywność. Z danych gromadzonych przez Wydział Gospodarczy dowództwa frontu wynika, że każda dywizja została przypisana do wybranych magazynów. Według stanu na dzień 5 VI 1919 r. wyglądało to w sposób następujący: 3 DSP – magazyny w Modlinie; 6 DSP – w Różanie, Ostrowi Mazowieckiej, Małkini oraz w Łomży (z częściami składowymi w Zambrowie i Ostrołęce); Dywizja Instrukcyjna (8 DSP) – we Włocławku (część składowa w Kowalu), Płocku (część składowa w Gostyninie), a także w Łowiczu; 8 DP – w Białymstoku, Osowcu i Ostrołęce (przejęła również magazyny po 6 DSP). Zob. CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.14, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, nr 302D, b.m. 5 VI 1919 r., k. 8–11.

⁸⁹ Dotyczyło to całego francuskiego personelu administracyjnego, zob. CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.71, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, Ordre General, N° 113, b.m. 23 X 1919 r., b.p.

⁹⁰ Z. Grużewska, *Dowództwa Brygad...*, s. 14.

⁹¹ *Ibidem*; D. Faszczka, *12 Dywizja Piechoty 1919–1939. Zarys problematyki*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 4 (229), s. 181.

⁹² J. Majchrzakówna, *Dowództwa Dywizyj piechoty...*, s. 47; B. Zakrzewski, *18 Dywizja Piechoty Wojska Polskiego w wojnie polsko-sowieckiej*, Warszawa 2016, s. 77.

⁹³ Z. Grużewska, *Dowództwa Brygad...*, s. 13.

Koncepcje ofensywy niemieckiej a plany operacyjne Frontu Mazowieckiego

W marcu 1919 r. OHL, na czele którego stał marszałek Paul von Hindenburg⁹⁴, opracowało koncepcję wojny z Polską, która jest znana pod nazwą „Wojny Pozycyjnej” (niem. *Stellungskrieg*)⁹⁵. Nazwa ta miała celowo wprowadzać NDWP w błąd, sugerując że Niemcy przygotowują się do obrony, a nie do ofensywy. W rzeczywistości jednak pod kryptonimem tej operacji krył się plan odbicia Wielkopolski⁹⁶. Wojska niemieckie siłami Dowództwa Armii Północ z siedzibą w Bartoszycach (AOK Nord – niem. *Armeeoberkommando Nord*) i Dowództwa Armii Południe (AOK Süd – niem. *Armeeoberkommando Süd*) z siedzibą we Wrocławiu miały w kwietniu 1919 r. wykonać uderzenia na pozycje polskie. Dla AOK Nord przewidywano wyprowadzenie ofensywy z linii Bydgoszcz–Toruń w kierunku na Gniezno i Poznań, zaś dla AOK Süd ze Śląska na Kalisz–Ostrów–Poznań⁹⁷. Niemcy brali pod uwagę, że w takiej sytuacji Wojsko Polskie może przeprowadzić kontruderzenie na lewe skrzydło Niemców na prawym brzegu Wisły w celu odcięcia jego podstawy operacyjnej. Aby temu zapobiec, OHL przygotowało dwa scenariusze: pierwszy zakładał kontruderzenie na prawe skrzydło WP z linii Iława–Brodnica; drugi zaś uderzenie wprost na Warszawę z kierunku mławskiego, który był dla polskiej stolicy niezwykle groźny⁹⁸. W obydwu przypadkach chodziło o związanie dywizji nieprzyjaciela walką na mazowiecko-pruskim teatrze działań i bezpośrednie zagrożenie Warszawie. Wówczas nadsięgające z głębi kraju polskie posiłki musiałyby w pierwszej kolejności ruszyć na odsiecz miastu, nie mając już większej szansy na „odwojowanie” Wielkopolski.

Powyższy plan nie doczekał się realizacji. W Niemczech panowała napięta sytuacja wewnętrzna, a ponadto koncepcja wojny z Polską nie uzyskała poparcia lewicowych kręgów władzy. Pomimo stanowiska berlińskiego rządu

⁹⁴ Paul von Hindenburg (ur. 1847 – zm. 1934) – weteran wojny prusko-austriackiej i francusko-pruskiej. Od 1884 r. dowódca batalionu w 58 Regimentzie Piechoty, a od 1893 r. dowódca 91 Regimentu Piechoty. W 1896 r. został mianowany szefem VIII Korpusu Armijnego Cesarstwa Niemieckiego. W 1900 r. dowódca 28 DP. W momencie wybuchu I wojny światowej otrzymał dowództwo 8 Armii, a następnie 9 A. Pod koniec 1916 r. objął naczelne dowództwo frontu wschodniego i otrzymał stopień feldmarszałka. Jeszcze w 1916 r. został szefem Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych (OHL). Od 1925 r. do 1934 r. prezydent Rzeszy Niemieckiej. Zob. www.deutsche-biographie.de/sfz57166.html (dostęp 13 II 2020 r.).

⁹⁵ Zob. R. Kempa, *Od „Wojny Pozycyjnej”...*, s. 201. Niemcy przygotowali plan pomimo tego, że 16 II 1919 r. podpisali rozejm w Trewirze. Nie precyzował on jednak terminu wejścia w życie, co dało Niemcom możliwość rozwinięcia działań zaczepnych przeciwko Polsce.

⁹⁶ H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919...*, s. 134–136.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 136.

⁹⁸ R. Kempa, *Od „Wojny Pozycyjnej”...*, s. 202.

OHL nie wyrzekło się swoich agresywnych zamiarów. W maju 1919 r. trwała koncentracja niemieckich jednostek w Prusach Zachodnich, Wschodnich oraz na Śląsku. Dla dowództwa Frontu Mazowieckiego istotne było, że OHL dyslokowało jednostki w trzech zgrupowaniach: Toruń–Bydgoszcz (4, 5 i 11 DP), Suwałki–Augustów (2, 37 DP i 4 Dywizja Landwehry), Nidzica–Działdowo–Brodnica (35, 41 i 101 DP). W odwodzie Niemcy trzymali 1 DP w Królewcu, 3 DP w Szczecinie i 36 DP w Gdańsku⁹⁹. Dodatkowo jednostki niemieckie znajdowały się w krajach bałtyckich: Korpus Ochotniczy, 45 Dywizja Rezerwowa, 1 Rezerwowa Dywizja Gwardii (Rez. DGw.) i tzw. Żelazna Dywizja, składająca się z bałtyckich Niemców i Rosjan. Warto podkreślić, że wspomniana 1 Rez. DGw. była wyjątkowo dużym związkami taktycznym, liczącym aż 32 tys. żołnierzy. 20 maja 1919 r. zapadła decyzja o jej szybkim przerzucie w okolice Torunia. Równocześnie OHL zdecydowało o relokacji na Pomorze Gdańskie i do ziemi chełmińskiej kolejnych jednostek. Były to brygady ochotnicze: *Nordlitauen*, Bug i Olita. Z kolei na Śląsku Niemcy skoncentrowali pięć dywizji¹⁰⁰.

Niestety dokumenty zawierające wytyczne operacyjne OHL dla ofensywy niemieckiej z przełomu maja i czerwca nie zachowały się, choć można sądzić na podstawie innych źródeł, że nie uległy one modyfikacji względem *Stellungskrieg*¹⁰¹. Hagen Schulze twierdzi, że plan ofensywy niemieckiej „Wiosenne Słońce” (niem. *Frühlingssonne*) został opracowany na poziomie dowództw AOK Nord i AOK Süd, z główną rolą szefa sztabu Dowództwa Północnego Hansa von Seeckta¹⁰². W rzeczywistości nie zawierał on znaczących zmian. Podobnie jak poprzedni, zakładał przede wszystkim zagarnięcie Wielkopolski. Atak na Warszawę nie był traktowany priorytetowo. OHL nie dysponowało zresztą wystarczającymi siłami do wyprowadzenia głównego ciosu z Prus Wschodnich, a ponadto nie chciało wiązać własnych sił walką pozycyjną na linii Narwi i Biebrzy, zwłaszcza wobec silnej obsady twierdzy Modlin¹⁰³.

Hindenburg w swoich kalkulacjach uwzględniał wojnę polsko-bolszewicką. OHL musiało liczyć się z tym, że w przypadku ofensywy Armii Czerwonej na Polskę należy mieć na wschodniej granicy znaczne siły. Hindenburg zakładał, że upadek Rzeczypospolitej umożliwi podział wpływów między

⁹⁹ *Ibidem*, s. 203.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 204.

¹⁰¹ H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919...*, s. 136.

¹⁰² *Ibidem*, s. 149. Hans von Seeckt (ur. 1886 – zm. 1936) – generał niemiecki. W 1914 r. dowódca III Korpusu Armijnego we Francji, od 1915 r. dowódca 11 A. Współtwórca Reichswery, w 1919 r. został szefem sztabu AOK Nord. Odszedł z czynnej służby w 1926 r.; zob. www.deutsche-biographie.de/gnd118612603.html#ndbconnect (dostęp 4 II 2020 r.).

¹⁰³ R. Kempa, *Od „Wojny Pozycyjnej”...*, s. 206.

Berlinem a Moskwą z linią przebiegającą na wschód od Poznańskiego¹⁰⁴. Służyły temu zintensyfikowane rozmowy z Kremlm.

Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego posiadało wiedzę o kontaktach niemiecko-bolszewickich, ale w bardzo ograniczonym zakresie. 27 kwietnia 1919 r. Niemcy i Rosja bolszewicka zawarły umowę o wzajemnej pomocy i werbunku wojskowym¹⁰⁵. W czerwcu 1919 r. odbyło się spotkanie przedstawicieli bolszewickich z niemiecką generalicją, podczas którego podsumowano dotychczasową współpracę. Ogółem w tym czasie w Armii Czerwonej służyło ok. 5 tys. oficerów oraz podoficerów niemieckich, choć według kremlowskich decydentów było ich zbyt mało, zwłaszcza w artylerii. Niemcy z kolei oczekiwali przyspieszenia ofensywy przeciwko Polsce, co jednocześnie pozwoliłoby im na usztywnienie swojego stanowiska w rokowaniach z państwami Ententy¹⁰⁶. Współpraca Niemców z Moskwą była niezwykle groźna dla Rzeczypospolitej, ponieważ obydwie strony – bez względu na różnice ideologiczne – były zainteresowane likwidacją jej niezależności¹⁰⁷. Dokładne efekty tych rozmów nie były znane NDWP, stąd w czerwcu możliwość ofensywy Niemiec traktowano bardzo poważnie, zwłaszcza w obliczu kolejnych porażek Armii Czerwonej w starciach z Wojskiem Polskim. Obawy te były w pełni uzasadnione, gdyż meldunki niemieckiej generalicji wskazują, że ofensywa miała zostać uruchomiona najpóźniej 23 czerwca¹⁰⁸.

Siły AOK Nord bez wojsk stacjonujących na Litwie i Łotwie liczyły na przełomie maja i czerwca 1919 r. 120 tys. żołnierzy, a po uwzględnieniu 1 Rez. DGw. 150 tys.¹⁰⁹ Z kolei AOK Süd dysponowało 94 tys. żołnierzy¹¹⁰. Dodatkowo Niemcy między Szczecinem a Kołobrzegiem zgromadzili 150 tys. ochotników¹¹¹. Ogółem OHL mogło użyć przeciwko Polsce w czerwcu 1919 r. 18 dywizji, w tym 10 (plus 3 odwodowe) w Prusach Zachodnich i Wschodnich.

¹⁰⁴ H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919...*, s. 149.

¹⁰⁵ Więcej o współpracy niemiecko-bolszewickiej w tym czasie, zob. K. Malak, *Radziecko-niemiecka współpraca wojskowa 1917–1932*, Warszawa 1997, s. 12–59; A. Pępiński, *Rozpoznanie niemiecko-sowieckiej współpracy wojskowej i politycznej przez Oddział II Sztabu Głównego WP (1918–1939)*, „Przegląd Wschodni” 2004, nr 34, s. 47–62; J. Bańbor, D. Radziwiłłowicz, *Stosunki niemiecko-sowieckie podczas wojny 1920 r.* [w:] *Bitwa Niemeńska*, red. U. Kraśnicka, K. Filipow, Białystok 2000, s. 70–89.

¹⁰⁶ G. Łukomski, *Niemiecki „Zły sąsiad”...*, s. 73–74.

¹⁰⁷ R. Citino, *Niemcy bronią się przed Polską. Ewolucja taktyki Blitzkriegu 1918–1933*, tłum. J. Tomczak, Warszawa 2012, s. 33. Warto dodać, że choć Citino jest znawcą dziejów armii niemieckiej, to niewiele miejsca poświęca planom operacyjnym Niemiec i Polski w 1919 r.

¹⁰⁸ H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919...*, s. 154.

¹⁰⁹ G. Tessin, *Deutsche Verbände und Truppen 1918–1939*, Osnabrück 1974, s. 102.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 103.

¹¹¹ H. Schulze, *Der Oststaat-Plan 1919...*, s. 136.

Wojsko Polskie stanęło przed dużym wyzwaniem. Niemcy nie tylko mieli przewagę liczebną i jakościową, ale również strategiczną. Dla Rzeczypospolitej niezwykle groźne było połączenie lądowe Prus Wschodnich z resztą Rzeszy poprzez Pomorze Gdańskie, co umożliwiało szybki przerzut kolejną dużych mas wojska. Nie ulega również wątpliwości, że dla Niemców najkrótsza droga do Warszawy wiodła z Prus Wschodnich, wynosząc zaledwie 120 km¹¹². Wojska niemieckie mogły podejść pod Warszawę w ciągu 4 dni marszowych, zaś jednostki zmotoryzowane w ciągu 2 dni¹¹³. Jeszcze szybciej, bo zaledwie w ciągu 2 dni, nieprzyjaciół był w stanie podejść pod Włocławek. Przykłady te obrazują, jak trudno było przeszkodzić Niemcom w realizacji ich planów.

Prusy Wschodnie i północne Mazowsze doczekały się kilku opracowań omawiających tamtejszy teatr działań wojennych. Nie ma więc powodu, aby w tym miejscu ponownie dokonywać tego rodzaju analizy¹¹⁴. Warto jednak przy opisywaniu planów operacyjnych Frontu Mazowieckiego zwrócić uwagę na kilka istotnych aspektów.

Same Prusy Wschodnie nie były zdolne na dłuższą metę do większego wysiłku wojennego, gdyż nie posiadały ani odpowiedniego potencjału ludnościowego, ani zasobów materialnych¹¹⁵. Miały jednak ogromny walor geograficzny. Stanowiły teren trudny pod względem prowadzenia działań bojowych ze względu na ogromną ilość cieków i zbiorników wodnych oraz kompleksy lasów¹¹⁶. W takich warunkach każda armia miała trudności w operowaniu artylerią. Z tego powodu chętniej wykorzystywano kawalerię. Niemcy zadbali także o zamknięcie dostępu między jeziorami, budując

¹¹² P. Stawecki, *Koncepcje operacyjne...*, s. 381.

¹¹³ R. Umiastowski, *Terytorjum Polski pod względem wojskowym*, Warszawa 1921, s. 204. W 1918 r. armia niemiecka w ramach służby transportu samochodowego dysponowała 319 armijnymi tyłowymi kolumnami zmotoryzowanymi, 26 tyłowymi kompaniami zmotoryzowanymi i 256 dywizyjnymi kolumnami zmotoryzowanymi. Wojska kolejowe miały do dyspozycji 329 jednostek, zob. N. Thomas, *Armia niemiecka w I wojnie światowej (3) 1917–1918*, tłum. J. M. Rawinis, Oświęcim 2019, s. 48.

¹¹⁴ Zob. R. Umiastowski, *Terytorjum Polski pod względem wojskowym*, Warszawa 1921, s. 130–144, 204–209, 220–228; A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 23–64; W. B. Łach, *Polska północna...*, s. 131–140; *idem*, *System obronny Prus Wschodnich (do 1935)*, Olsztyn 1997, s. 8–19; E. Rutkowska, *Charakterystyka Mazowsza i ziem północno-wschodniej Polski [w:] Działania militarne na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej*, red. W. Wróblewski, Warszawa 2000, s. 17–32; P. Stawecki, *Koncepcje operacyjne...*, s. 381–385; zob. również *Dzieje militarne krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Seminarium Krajoznawcze Wojska Polskiego*, red. W. B. Łach, S. Janowicz, D. Radziwiłłowicz, Wrocław 2013.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 205.

¹¹⁶ A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 34–35; M. Wrzosek, *Działania militarne w Prusach Wschodnich 1914–1915*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1997, nr 4, s. 532–533.

fortyfikacje, zasieki, blokhauzy oraz twierdzę Boyen w Giżycku, blokującą strategiczny przesmyk pomiędzy jeziorami Niegocin i Kisajno¹¹⁷.

Całe północne Mazowsze z przyczyn geograficznych było traktowane przez planistów rosyjskich i niemieckich jako jeden wspólny teatr działań¹¹⁸. Wynikało to z faktu, że Pojezierze Mazurskie leży głównie na dziale wodnym Pregoty i Narwi, zaś północna jego część – zwana Pojezierzem Suwalskim – znajduje się w dorzeczu Niemna. Na południe od Mazur rozciąga się Nizina Mazowiecka¹¹⁹. Biorąc to pod uwagę, Rosjanie budowali na tym obszarze infrastrukturę przed I wojną światową, tak by w razie kontrofensywy niemieckiej oprzeć obronę Mazowsza na linii Narew–Bug–Biebrza. Z kolei obszar na zachód od Narwi w kierunku Torunia, na prawym brzegu Wisły uważali oni za bezwartościowy w ujęciu planistycznym z powodu braku przeszkód terenowych, zwłaszcza na kierunku mławskim¹²⁰. Z tego powodu Rosjanie przewidywali skupienie swych sił w umocnionym trójkącie Modlin–Serock–Zegrze oraz utrudnianie Niemcom przepraw przez Wisłę na wysokości Płocka i Włocławka¹²¹.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu jedynie Grzywacz szerzej omówił polskie koncepcje prowadzenia działań wojennych na pograniczu mazowiecko-pruskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego¹²². W tym kontekście badacz ten poddał rozważaniom kilka dokumentów, które zostały sporządzone przez polskich dowódców w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. W głównej mierze dotyczyły one wykorzystania naturalnych uwarunkowań terenu do prowadzenia obrony, w tym rozbudowy umocnień nad Narwią i Biebrzą¹²³.

Oficjalne materiały analityczne dla pogranicza na wypadek agresji z terytorium pruskiego przygotowano już wczesną wiosną 1919 r. Były to pierwsze dokumenty dotyczące zagrożenia niemieckiego w okresie istnienia II Rzeczypospolitej, które tylko częściowo zostały wykorzystane w opracowaniach. Trzy tygodnie przed wydaniem rozkazu o powstaniu frontu przeciwniemieckiego, 3 maja 1919 r., Oddział I NDWP wydał opinię na temat sytuacji na granicy

¹¹⁷ W. B. Łach, *System obronny Prus Wschodnich...*, s. 50–55.

¹¹⁸ A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 34.

¹¹⁹ E. Rutkowska, *Charakterystyka Mazowsza...*, s. 21–22; M. Wrzosek, *Działania militarne...*, s. 532.

¹²⁰ Zob. P. Stawecki, *Koncepcje operacyjne...*, s. 384.

¹²¹ A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 56.

¹²² *Ibidem*, s. 54–64.

¹²³ Chodzi o analizy północnomazowieckiego teatru operacyjnego przygotowane przez gen. Juliusza Rómmla i gen. Gustawa Orlicz-Dreszera z lat 1924–1931.

z Prusami¹²⁴. 15 maja 1919 r. wydał z kolei dokument zawierający propozycję pierwszej fazy ugrupowania dla wojsk Frontu Mazowieckiego¹²⁵. Następnie 17 maja DOGen. Warszawa sporządziło plan umocnienia linii Narwi¹²⁶. Podaje to w wątpliwość tezę Grzywacza, że Front powołano do życia, zanim pojawiły się jego koncepcje planistyczne. Zachowany materiał źródłowy pozwala raczej sądzić, że NDWP poczyniło konkretne kroki w tym kierunku na co najmniej kilka tygodni przed powstaniem Frontu¹²⁷. Problem nie leżał bowiem w braku jakichkolwiek koncepcji obrony, lecz w tym że jednostki Armii gen. Hallera, mające obsadzić linie obronne, dopiero zmierzały do Polski. Po powstaniu Frontu Mazowieckiego Oddział III NDWP przygotował koncepcję ewakuacji majątku państwowego dla północnego Mazowsza¹²⁸. Bardziej szczegółowy plan obrony Polski na wypadek wojny z Niemcami został przygotowany 26 lub 27 maja przez gen. Paula Henrysa, szefa Francuskiej Misji Wojskowej¹²⁹. Wywarł on wpływ na dwa późniejsze dokumenty planistyczne: „Ogólną instrukcję dla obrony granic polsko-niemieckich” NDWP zaakceptowaną przez Józefa Piłsudskiego pod koniec maja¹³⁰ oraz „Plan obrony Frontu Mazowieckiego” autorstwa gen. Masseneta z 14 czerwca 1919 r.¹³¹ Generał Henrys szacował w czerwcu 1919 r. liczebność wojsk niemieckich w Prusach Zachodnich oraz Wschodnich na 90 tys. żołnierzy, zaś łącznie z wojskami na granicy z Wielkopolską oraz Górnym Śląskiem na 300 tys. ludzi. Wyliczenia Henrysa wskazują, że wywiad francuski nie miał pełnego rozpoznania sił niemieckich. Francuz był zdania, że Niemcy mogą przeprowadzić uderzenie na Polskę z kilku kierunków naraz. Za najbardziej prawdopodobny uznawał wariant ofensywy z okolic Torunia w kierunku Łodzi lub wzdłuż prawego brzegu Wisły wprost na Warszawę, przy jednoczesnym uderzeniu ze Śląska, co miało doprowadzić do odcięcia Wielkopolski¹³². Mniej realne, według

¹²⁴ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, nr sprawy 381, Memoriał dotyczący sytuacji na granicy z Niemcami, Warszawa 3 V 1919 r., s. 1–8.

¹²⁵ *Ibidem*, nr sprawy 380, Ugrupowanie na linii Inowrocław–Rajgród, Warszawa 15 V 1919 r., s. 246–248.

¹²⁶ *Ibidem*, nr sprawy 223, Umocnienie linii Narwi, Warszawa 17 V 1919 r., s. 2–4.

¹²⁷ Zob. A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 68.

¹²⁸ CAW-WBH, Dowództwo AGH, sygn. I.123.1.216, Instrukcja dla ewakuacji „Ewa” obszaru zagrożonego przez inwazję niemiecką, Warszawa 26 V 1919 r., b.p.

¹²⁹ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 179.

¹³⁰ CAW-WBH, Dowództwo AGH, sygn. I.123.1.274, Ogólna instrukcja dla obrony granic polsko-niemieckich, Warszawa 29 V 1919 r., s. 1–7.

¹³¹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.56, Plan obrony Frontu Mazowieckiego, Jabłonna 14 VI 1919 r., s. 2–6.

¹³² P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 179–181; B. Zakrzewski, *18 Dywizja Piechoty...*, s. 77.

niego, było skierowanie przez Niemców wojsk na Grodno, gdyż ich żywotne interesy oscyływały wokół wskazanych wyżej prowincji, choć z operacyjnego punktu widzenia przecięcie komunikacji Mazowsza z Wilnem oraz Grodnem było pożądane, zwłaszcza że Wojsko Polskie nie przywiązywało większej wagi do występu suwalskiego, gdzie przeciwnik mógł uderzyć z rejonu Elk-Olecko¹³³. Nie oznacza to jednak, że strona polska w ogóle nie uwzględniała możliwości ataku na odcinek Frontu Litewsko-Białoruskiego. W razie takiej sytuacji 1 DP Leg. miała cofnąć swoje pozycje na odcinek Grodno-Wilno.

Generał Henryks zakładał, że głównym zadaniem Frontu Mazowieckiego będzie wydanie Niemcom bitwy na linii Narwi i Biebrzy w celu powstrzymania ich przed sforsowaniem rzek do czasu nadejścia rezerw NDWP. Za taką koncepcją przemawiały warunki terenowe, utrudniające Niemcom natarcie¹³⁴. Główny ciężar walk miał w związku z tym spaść na 3 DSP i 8 DP.

Narew i Biebrza są rzekami nizinnymi, tworzącymi rozległe powierzchnie bagien, błot oraz torfowisk. Na obszarze obsadzonym przez 8 DP występowały w omawianym okresie liczne moczary. Stanowiły one poważną przeszkodę między Wizną a Suchowolą. Jedyne przejście w tym miejscu wiodło wzdłuż szosy oraz, mającej 90 km długości, linii kolejowej między Grajewem a Białymstokiem. Drogę tę zamykała twierdza Osowiec, która stanowiła niezwykle istotny punkt oporu¹³⁵. Poza tym na omawianym odcinku były tylko trzy drogi biegnące na północ: z Mężenina do Suchowoli, z Wizny do Goniądza, a także szosa z Łomży w kierunku Augustowa. Warto zauważyć, że między Wizną a Suchowolą znajdowały się tylko trzy mosty drogowe: jeden w Wiźnie oraz dwa w Osowcu. W tym ostatnim przypadku wojsko miało do dyspozycji także most kolejowy¹³⁶. Lepiej pod tym względem wyglądał odcinek Narwi płynącej między Surażem do Wizny i dalej w kierunku Łomży. Tutaj wojsko miało do dyspozycji kilka mostów drogowych: w Surażu, Baciutach, Kruszewie, Górze Strękowej i Tykocinie. Oprócz tego funkcjonowały mosty kolejowe w Strabli w kierunku Bielska Podlaskiego oraz w Łapach wzdłuż linii kolejowej Warszawa-Białystok¹³⁷. Naczelne Dowództwo WP ze względu na naturalnie występujące na tym obszarze przeszkody – a także z powodów

¹³³ P. Stawecki, *Koncepcje operacyjne...*, s. 385.

¹³⁴ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 1–28. Dokument został sporządzony w licznych kopiach dla Frontu Mazowieckiego w celu rozesłania go do poszczególnych jednostek; zob. *ibidem*, Oddział III NDWP, sygn. I.301.9.75, Kopie opisu terenu mazowieckiego, Warszawa 23 V 1919 r., b.p.

¹³⁵ *Ibidem*, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 1.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 3.

¹³⁷ *Ibidem*.

historycznych (sugerowano się tutaj doświadczeniami rosyjskimi) – słusznie sądziło, że Niemcy nie zdecydują się przeprowadzić natarcia na Osowiec¹³⁸.

Osią działań polskich na tym obszarze były dwie linie kolejowe: na Białystok oraz Ostrołękę, umożliwiające transport wojsk w okolice Ostrowi Mazowieckiej i Łomży¹³⁹. Jednakże w tym konkretnym przypadku obawy wiązano z faktem, że linie kolejowe dochodzące do Ostrołęki z Tłuszcza, Małkini i Łap mogły być – po wejściu przez Niemców w głąb Mazowsza na 30 km – ostrzeliwane przez artylerię. Teren w tych okolicach był bowiem płaski oraz pozbawiony naturalnej osłony. Dowództwo podkreślało przy tym, że Ostrołęka została połączona koleją z Piszem oraz Wielbarkiem¹⁴⁰. Dostrzegano w tym niebezpieczeństwo szybkiego przerzutu wojsk niemieckich znad granicy pruskiej. Niemcy w okresie wojny wybudowali także w tych okolicach kilka linii kolei wąskotorowych, z których najważniejsza była linia Ostrołęka–Kolno, leżąca w połowie drogi między Łomżą a Piszem – Wojsko Polskie nie posiadało jej dostatecznego rozpoznania. Warto także wspomnieć o dwóch innych liniach kolei dojazdowych, które mogły się okazać użyteczne dla 3 DSP: Przasnysz–Mława i Nasielsk–Lubicz.

W planowaniu dowództwa istotną rolę odgrywała główna magistrala kolejowa Warszawa–Łapy. Zapewniała ona komunikację z Frontem Litewsko-Białoruskim. Dochodzące do niej połączenia z Dębłina, Mińska Mazowieckiego i Tłuszcza umożliwiały przerzucenie wojsk z prawego brzegu Wisły¹⁴¹. Oznaczało to, że siły stacjonujące na północnym Mazowszu mogły zostać wzmocnione oddziałami z Lubelszczyzny oraz Galicji, choć w praktyce zamysł ten napotkałby duże problemy. 8 DP nie była bowiem przygotowana do stawiania długotwałego oporu.

Między Wizną a Pułtuskiem znajdowało się kilka dróg, biegnących najczęściej na osi północ-południe, co z kolei zapewniało komunikację z Prusami Wschodnimi. Główne drogi szły wówczas z: Pułtuszka w kierunku Makowa Mazowieckiego i dalej do Przasnysza z rozwidleniem na Ciechanów, Mławę, Chorzele w kierunku Działdowa, przy granicy pruskiej; z Ostrołęki na Łomżę i Myszyniec; oraz z Łomży na Kolno i w kierunku północno-wschodnim na Szczuczyn¹⁴². Warto zauważyć, że drogi rozchodzące się z Pułtuszka w stro-

¹³⁸ Niemcy oblegali twierdzę bezskutecznie przez osiem miesięcy w 1915 r., więcej zob. J. Dąbrowski, *Wielka Wojna 1914–1918*, t. I, Oświęcim 2015 (reprint), s. 266–270; Z. Pałski, *Działania na Mazowszu i terenach północno – wschodnich w latach pierwszej wojny światowej* [w:] *Działania militarne na Mazowszu...*, s. 283–290.

¹³⁹ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 5; zob. W. B. Łach, *Polska północna...*, s. 134–135.

¹⁴⁰ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 6.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² *Ibidem*, s. 9.

nę Makowa i Ostrołęki aż do Łomży biegną równolegle do lewego brzegu Narwi. Dowództwo polskie zwracało w tym miejscu uwagę na wybudowaną w czasie wojny przez Niemców szosę z Pułtuska do Przemiarowa. Biegła ona przez Karniewo–Maków Mazowiecki–Nową Wieś–Dylewo–Lelis–Nowogród¹⁴³. W przypadku wojny trasa umożliwiała Niemcom przesuwanie wojsk wzdłuż frontu na odcinku Narwi. Z tego powodu Departament I MSWojsk. przygotował dla Naczelnego Dowództwa szkic dróg na północnym Mazowszu, które powstały pod okupacją niemiecką¹⁴⁴. Obejmował on również węzeł drogowy w Nasielsku, z którego odchodziły pobudowane przez nich szosy na Modlin, Zegrze oraz Ciechanów¹⁴⁵. Niemcy odpowiadali również za czterdziestokilometrowy odcinek drogi z Przasnysza do Janowa na granicy pruskiej w okolicach Jeziora Zawadzkiego.

Niebagatelną rolę dla Wojska Polskiego pełniła trasa Warszawa–Białystok na odcinkach między Radzyminem, Wyszkowem, Ostrowią Mazowiecką a Zambrowem. Szosa ta zapewniała komunikację oddziałom po prawej stronie Narwi wraz z drogami dojazdowymi do Węgrowa, Nura oraz Wysokiego Mazowieckiego¹⁴⁶.

Przy granicy z Prusami Wschodnimi gen. Henrys planował jedynie działania opóźniające, bez linearnej obrony samej granicy¹⁴⁷. Uważał również, iż wobec rozciągnięcia frontu przeciwniemieckiego w kierunku północno-wschodnim należy wzmocnić obronę wzdłuż biegu Narwi oraz w oparciu o Modlin¹⁴⁸. NDWP poczyniło pewne działania w tym kierunku, z ograniczonym wykorzystaniem dawnych fortyfikacji rosyjskich¹⁴⁹. Niezbędne prace polowe miały zostać wykonane przy zaangażowaniu ludności cywilnej. W pierwszej kolejności zniszczono dawne umocnienia niemieckie zwrócone na południe¹⁵⁰. W przypadku przerwania frontu mogły one zostać ponownie użyte, tym razem przeciwko polskim żołnierzom. W drugiej kolejności proponowano wybudować własną linię umocnień, składającą się z oddzielnych punktów oporu, choć bez większych sukcesów. Wprawdzie dowództwo poważnie podeszło do budowy nowych umocnień, ale zamiary

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.39, Szkic schematyczny wybudowanych przez Niemców dróg komunikacyjnych na pograniczu północnym, b.m., b.d., b.p.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 9.

¹⁴⁷ A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 69, 73.

¹⁴⁸ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 180–181.

¹⁴⁹ CAW-WBH, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7.2, Sprawa nr 223, Umocnienie linii Narwi, Warszawa 17 V 1919 r., s. 1–3.

¹⁵⁰ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 201–202.

te napotkały na bardzo poważne przeszkody¹⁵¹. Planowano wybudować następujące fortyfikacje:

- między Modlinem, Nasielskiem a Pułtuskim, gdzie przedmoście Modlin powinno uniemożliwić ostrzał artyleryjski tamtejszego mostu na Wiśle. Przewidywano silne umocnienie Nasielska, zwłaszcza przy linii kolejowej (Nowy Dwór Mazowiecki–Ciechanów) oraz wzdłuż szosy. Obsada: dywizja piechoty;
- Różan, gdzie staranoby się utrudnić Niemcom przeprawę przez most na Narwi. Obsada: batalion piechoty oraz 2–4 działa pozycyjne;
- Ostrołęka, identyczne zadanie jak wyżej. Obsada: 3–4 kompanie piechoty oraz 2–3 działa pozycyjne;
- Nowogród, umocnienie defensywne na lewym brzegu Narwi. Obsada: 2 kompanie piechoty oraz 2 działa pozycyjne;
- Łomża, zadanie identyczne jak w przypadku Ostrołęki i Różana. Zwracano w tym miejscu uwagę, że znajdujące się koło mostu forty rosyjskie nie nadają się do wykorzystania¹⁵². Obsada: batalion piechoty oraz 2–4 działa pozycyjne;
- Wizna, jak wyżej. Obsada: 2 kompanie piechoty;
- Osowiec, gdzie proponowano wykorzystać tamtejszą twierdzę, ale jednocześnie polecano wybudować dodatkowy punkt oporu wzdłuż linii kolejowej w kierunku Grajewa. Jego obsadę miał stanowić batalion piechoty oraz analogicznie jak we wcześniejszych przypadkach 2–4 działa pozycyjne.

Plan gen. Henrysa charakteryzowała postawa głęboko defensywna, lecz NDWP w „Ogólnej instrukcji do obrony granic polsko-niemieckich” przyjęło bardziej optymistyczną koncepcję prowadzenia działań bojowych. Spodziewając się wyprowadzenia uderzenia niemieckiego z linii Toruń–Mława, oddziały polskie bazując na rezerwie skoncentrowanej koło Łodzi miały przeprowadzić kontrofensywę na Grudziądz¹⁵³. Jeszcze w czerwcu w rezerwie tej znajdowały się 6 i 7 DSP, ale w drugiej połowie miesiąca siły te stopniały tylko do jednej dywizji. Polskie plany aktywnej obrony spotkały się z aprobatą marszałka Francji Ferdinanda Focha¹⁵⁴, który 14 czerwca 1919 r. został głównodowodzącym armią polską w przypadku ataku Niemiec. W tej sytuacji Berlin nie miał złudzeń co do ofensywy alianckiej w razie ataku na Polskę¹⁵⁵.

¹⁵¹ Zob. *ibidem*, s. 197. Łossowski zauważył, że „zdolności obronne Frontu Mazowieckiego nieco podnosiły systematycznie i z dużym nakładem sił wykonywane prace nad budową umocnień”. Niewiele miało to jednak wspólnego z rzeczywistością.

¹⁵² Zob. W. B. Łach, *Jednostki Armii...*, s. 81.

¹⁵³ CAW-WBH, Dowództwo AGH, sygn. I.123.1.274, Ogólna instrukcja dla obrony granic polsko-niemieckich, Warszawa 29 V 1919 r., s. 3–4.

¹⁵⁴ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 182.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 191; R. Citino, *Niemcy bronią się...*, s. 23.

18 czerwca Foch wydał dyrektywę zawierającą nowe wytyczne operacyjne dla frontu przeciwniemieckiego¹⁵⁶.

Francuski marszałek modyfikował w ten sposób wcześniejsze plany wariantowe, przygotowane przez gen. Masseneta, w postaci „Planu obrony Frontu Mazowieckiego”¹⁵⁷. Massenet zakładał, że Niemcy raczej skupią się na przeprowadzeniu jednego, ale bardzo silnego natarcia na wybranym odcinku Frontu Mazowieckiego, co miało wymusić na polskim dowództwie przerzut poszczególnych dywizji na Mazowszu¹⁵⁸. Z kolei Foch zalecał kontruderzenie osłaniające Warszawę, co wskazuje, że Francuzi rzeczywiście brali pod uwagę uderzenie w kierunku polskiej stolicy. Foch chyba jednak nie do końca zdawał sobie sprawę z dysproporcji sił, zalecając wyprowadzenie polskiej ofensywy z lewego brzegu Wisły, a zatem miejsca koncentracji Dywizji Instrukcyjnej trzymającej przedmościa w Płocku i we Włocławku, w kierunku północnym na Brodnicę na lewe skrzydło nacierających wzdłuż Wisły Niemców¹⁵⁹. Natomiast gdyby przeciwnik zdecydował się na atak na stolicę tylko z okolic Mławy, wówczas polskie dywizje miały przeprowadzić uderzenie wprost na Działdowo, siłami rezerwy NDWP oraz 3 DSP¹⁶⁰.

Jak wspomniano wcześniej, teren na prawej stronie Wisły powyżej Warszawy nie odgrywał zasadniczej roli w planowaniu operacyjnym dowództwa rosyjskiego¹⁶¹. Znalazło to odzwierciedlenie w skromnej sieci kolejowej. Rosjanie nie zdecydowali się na budowę połączenia wzdłuż Wisły w kierunku Torunia ani między Płockiem a Kutnem, pomimo faktu, że za taką inwestycją przemawiały argumenty natury gospodarczej¹⁶². Z tego powodu najistotniejszym połączeniem kolejowym była linia Warszawa–Sochaczew–Łowicz–Kutno–Włocławek–Aleksandrów Kujawski na lewym brzegu Wisły¹⁶³. Linia ta biegła dość szerokim łukiem oddalonym od rzeki, co było pewnym problemem w przypadku przerzutu wojsk na prawy brzeg Wisły.

¹⁵⁶ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 255–256.

¹⁵⁷ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.56, Plan obrony Frontu Mazowieckiego, Jabłonna 14 VI 1919 r., s. 1–6.

¹⁵⁸ Zob. A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 71. Zakładano m.in., że w przypadku ataku na 3 DSP lub Dywizję Instrukcyjną na zachód zostanie przerzucona 8 DP. Massenet przeceniał możliwości polskiej sieci kolejowej.

¹⁵⁹ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 255–256.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 256. Warto dodać, że Działdowo zostało przyznane Polsce bez plebiscytu na mocy traktatu wersalskiego, ale polskie oddziały wkroczyły do miasta dopiero na początku 1920 r.

¹⁶¹ Zob. W. B. Łach, *Polska północna...*, s. 135–136.

¹⁶² S. Koziarski, *Sieć kolejowa Polski w latach 1918–1992*, Opole 1993, s. 89.

¹⁶³ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.10, Opis terenu mazowieckiego, Warszawa 8 VI 1919 r., s. 17.

Oparciem dla takiej operacji był w zasadzie tylko Włocławek. Przykładowo Sochaczew od Wyszogrodu dzieli 25 km, Łowicz zaś 45 km. Z kolei Płock jest oddalony od Łowicza o 62 km, zaś od Kutna o 51 km. Warto jednak nadmienić, że w przypadku ofensywy niemieckiej linia ta nie była narażona na bezpośredni atak nieprzyjaciela jak w przypadku połączenia kolejowego dochodzącego do Ostrołęki. Wypada także podkreślić, że tylko Łowicz posiadał połączenie kolejowe z Poznaniem oraz z Łodzią¹⁶⁴.

Rosjanie nie przygotowali Wisły do obrony na odcinku od Zakroczymia w dół rzeki. Nie wybudowali ani jednego przyczółku mostowego w Wyszogrodzie, Płocku, Dobrzyniu i Włocławku. Istniejące zaś w Płocku oraz we Włocławku przeprawy miały charakter tymczasowy (mosty łyżwowe). Naczelne Dowództwo WP stworzyło w związku z tym listę miejscowości (wraz ze szkicami przepraw), gdzie można było wybudować mosty. Wśród nich wymieniono: Czerwińsk, Wyszogród, Dobrzyków, Płock, Biskupice, Dobrzyń, Włocławek i Nieszawę¹⁶⁵. Dowództwo posiadało także rozpoznanie w zakresie przepraw przez Wisłę w bród, przy odpowiednio niskim stanie wody. W tym kontekście wymieniano ponownie Czerwińsk i Dobrzyń, a także: Drwały koło Wyszogrodu, Murzynowo na zachód od Płocka, Łęg-Witoszyn na zachód od Włocławka oraz leżące niedaleko Nieszawy Bobrowniki¹⁶⁶.

Powyższe propozycje aktywnej obrony miały, poza doraźnością w planowaniu i niedostatecznym rozpoznaniem planów niemieckich, zasadniczą wadę w postaci słabości Frontu Mazowieckiego wobec znacznej przewagi nieprzyjaciela, na co nie zwrócono dostatecznej uwagi w opracowaniach¹⁶⁷. Łach, Łossowski i Grzywacz zgodnie szacowali, że przed odejściem 6 DSP do rezerwy NDWP siły Frontu liczyły ok. 44–46 tys. żołnierzy, a później 36 tys.¹⁶⁸ Sama zaś rezerwa składająca się z 6 i 7 DSP, a zatem ok. 13 tys. żołnierzy, miała dawać z oddziałami Frontu łącznie 48 tys. ludzi. Jednakże 6 DSP w połowie czerwca 1919 r. wyjechała na Front Galicyjsko-Wołyński¹⁶⁹, natomiast 8 DP i 32 pp stacjonowały na granicy mazowiecko-pruskiej tylko

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 22–24.

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 24–26.

¹⁶⁷ A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 75. Autor ten uważał, że polskie dowództwo przeszacowywało własne siły. Z kolei Łach, zgodnie z opracowaną przez siebie mapą dyslokacji oddziałów, wskazał, że NDWP brało pod uwagę wariant ofensywny na Berlin oraz Królewiec, co jednak nie znajduje potwierdzenia w dokumentach operacyjnych z 1919 r., zob. *idem*, *Jednostki Armii...*, s. 76–77.

¹⁶⁸ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 203; A. Grzywacz, *Wschodniopruski obszar...*, s. 72.

¹⁶⁹ D. Faszczka, *12 Dywizja Piechoty...*, s. 180; W. Olczak, *Wielka Księga Piechoty Polskiej 1918–1939. 12 Dywizja Piechoty*, Warszawa 2017, s. 6. Wycofanie 6 DSP z rezerwy NDWP nie zawsze jest dostrzegane przez literaturę przedmiotu; zob. W. B. Łach, *Jednostki Armii...*, s. 79.

Tabela 2. Liczebność artylerii oraz taborów Frontu Mazowieckiego wg stanu na sierpień 1919 r.

Oddział	Dział piechoty	Dział polowych	Dział ciężkich	Pojazdy pancerne	Wozy	Kuchnie polowe	Samochody
Przydzielone	–	–	36	–	507	26	77
8 DP	1	21	27	6	694	30	1
7 DSP	29	36	4	–	873	79	37
8 DSP	2	8	8	–	569	64	20
Pułk czołgów	–	–	–	120	–	7	54
Łącznie:	32	65	75	126	2643	206	189

Źródło: CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.40, Stan liczebny Frontu Zachodniego 1919 r., b.m., b.d., b.p.

teoretycznie; dotyczyło to także niektórych oddziałów artylerii¹⁷⁰. W rzeczywistości bowiem Front Mazowiecki liczył pod koniec czerwca zgodnie ze stanem wyżywienia, po odejściu 6 DSP, ale z rezerwą NDWP (3 i 7 DSP, Dywizja Instrukcyjna i trzy bataliony 8 DP), ok. 35 tys. żołnierzy, zaś bez rezerwy (7 DSP) jedynie 28 tys.¹⁷¹ Między lipcem a wrześniem (po odejściu 3 DSP) stan liczebny Frontu oscylował wokół 20 tys.¹⁷² Co ciekawe, NDWP szacowało, że faktycznie Front Mazowiecki w sierpniu 1919 r. mógł wystawić do boju 440 oficerów, 13 926 szeregowych i 263 kawalerzystów. Stan artylerii oraz taborów tych oddziałów prezentuje tab. 2.

Nie ulega więc wątpliwości, że w przypadku ataku NDWP byłoby zmuszone do wycofania niemal wszystkich jednostek ze wschodu, a tym samym opuszczenia ogromnych połaci ziem białorusko-ukraińskich. Niemcy, uwzględniając tylko jednostki z Prus Wschodnich, mieli dwukrotną przewagę nad Frontem Mazowieckim, zaś razem z oddziałami z okolic Torunia prawie pięciokrotną. Mieli również dużą przewagę w artylerii i broni maszynowej¹⁷³. Warto podkreślić, że polskie raporty wyraźnie zwracały uwagę na szczegól-

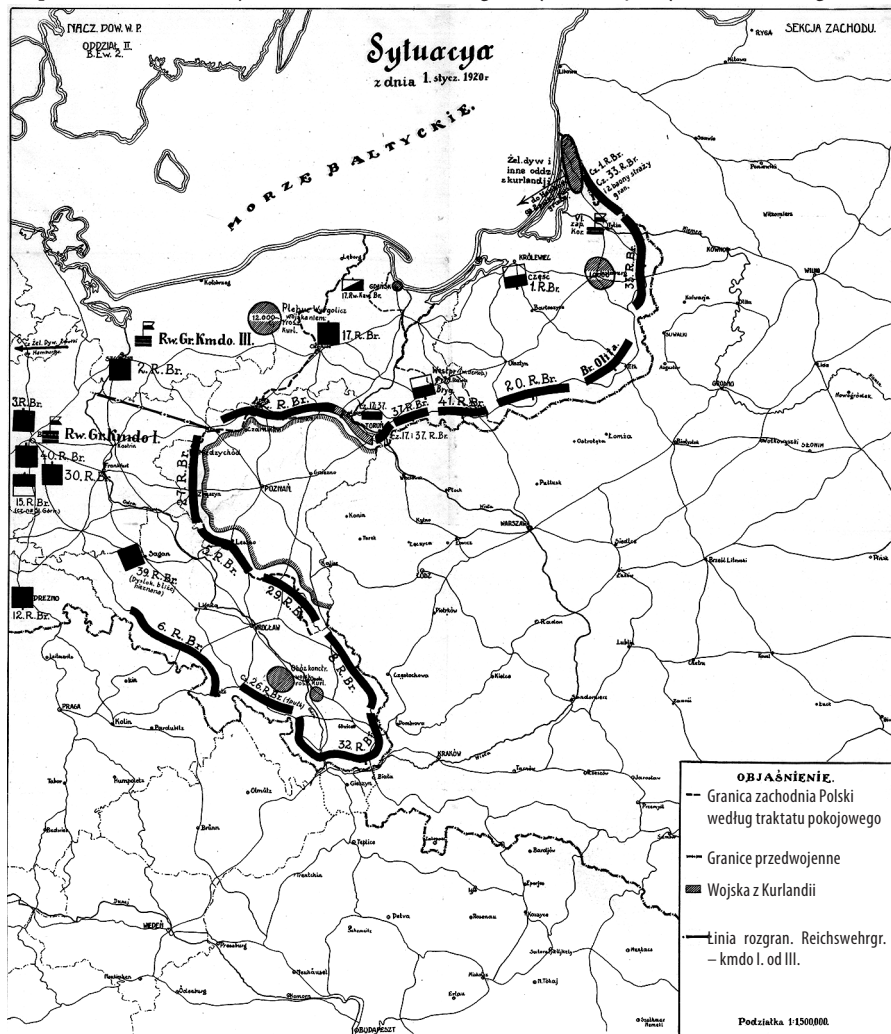
¹⁷⁰ Ani Łossowski, ani Łach nie zwrócili uwagi na fakt, że niemal wszystkie bataliony 8 DP walczyły w tym czasie na innym froncie.

¹⁷¹ CAW-WBH, Stan Liczebny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, sygn. I.301.31.5, Stan wyżywienia z dnia 25 VI 1919 r., Warszawa 30 VI 1919 r., b.p. Front Południowo-Zachodni według Łossowskiego liczył 34 tys. oficerów i szeregowych, zaś Wielkopolski 66 tys. Najślabszy był Front Litewsko-Białoruski: odcinek między Augustowem a Wilnem obsadzały jedynie dwie DPLeg. Niemcy byli tego świadomi, gdyż posiadali odpowiednie rozpoznanie ruchów wojsk polskich; zob. P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 200, 207, 213, 251.

¹⁷² CAW-WBH, OdeB NDWP, sygn. I.301.30.40, Stan liczebny Frontu Zachodniego 1919 r., b.m., b.d., b.p.

¹⁷³ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.1, Raport o siłach niemieckich, b.d., b.m., b.p.; zob. P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 126–127.

Mapa 2. Rozmieszczenie jednostek niemieckich na granicy z Polską 1 stycznia 1920 r. wg NDWP

Źródło: CAW-WBH, mapa ze zbiorów nieopracowanych

ne nasycenie oddziałami w okolicach Torunia. Często pojawiają się także informacje o koncentracji wrogich jednostek w Prusach Wschodnich oraz incydentach granicznych. W jednym z raportów czytamy, że na tydzień przed podpisaniem traktatu pokojowego znajdowało się w twierdzy toruńskiej 40 tys. żołnierzy, zaś Niemcy wyprawiali częste patrole w kierunku granicy¹⁷⁴. Pomimo dostrzeżenia koncentracji niemieckich wojsk w okolicach Torunia, założenie polskiego i francuskiego dowództwa odnośnie do tego, że głównym celem Niemców będzie jednak Warszawa, było błędne. Stąd

¹⁷⁴ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.3104.1, Raport o sytuacji na granicy pruskiej, b.d., b.m., b.p.

NDWP położyło większy nacisk na osłonę stolicy, przeznaczając do jej obrony dwie dywizje hallerowskie. Dywizja Instrukcyjna, strzegąca przedmości w Płocku i we Włocławku, szybko musiałaby ustąpić przewadze nacierających z Torunia na Wielkopolskę kilku dywizji niemieckich. Jeśli 3 DSP wraz z odwodową 7 DSP przeprowadziłyby kontruderzenie na prawym brzegu Wisły, aby powstrzymać nieprzyjaciela przed sforsowaniem rzeki, naraziłby się na uderzenie w prawe skrzydło ze strony 35, 41 i 101 DP. Niemcy nie musieli bowiem obawiać się 8 DP gen. Suryna, o której słabości doskonale byli poinformowani. Do czasu więc nadejścia posiłków z głębi Polski Niemcy zdołaliby wziąć Wielkopolskę w kleszcze.

Sytuacja na granicy mazowiecko-pruskiej

Jak podkreślono, dywizje hallerowskie były dobrze wyposażone i stanowiły wyraźne wzmocnienie dla Wojska Polskiego. Niemcy pomimo dużych oporów musieli ostatecznie zgodzić się na przejazd Armii gen. Hallera przez swoje terytorium kolejną¹⁷⁵. Ogólnie przerzut tych wojsk do Polski nie napotkał na poważniejsze przeszkody, niemniej zdarzały się ze strony Niemców prowokacje, jak tymczasowe wstrzymywanie pociągów, strzały w kierunku wagonów, a nawet jawne zagrożenie hallerczykom śmiercią¹⁷⁶. W tej sytuacji nie było trudno o chęć odwetu ze strony Polaków, jednak Niemcy na początku maja 1919 r. raportowali: „ład i porządek podczas transportu jest wprost wzorowy. Żołnierze zachowują się spokojnie i poprawnie, wagony są czyste. Ogólne wrażenie wojsk jest dobre. Żołnierze są nowo wyekwipowani i ubrani. Dalej dobrze odżywiani. Z honorów oddawanych oficerom z karabinami można wnioskować, że dobrze wyćwiczeni. Ochota do walki jest u żołnierzy stosunkowo jeszcze wysoka¹⁷⁷. Nastroje żołnierskie zaczęły się zmieniać po dotarciu do Polski. Stałe przebywanie w jednym miejscu nie pozostawało bez wpływu na relacje wojska z miejscową ludnością oraz spadek karnośći.

Znalazło to odzwierciedlenie w raportach dowództwa. Należy podkreślić, że kwestia ta została zasygnalizowana w literaturze, konkretnie w odniesieniu do 1 DSP¹⁷⁸. Jeśli chodzi o hallerczyków stacjonujących na Mazowszu, to w raporcie z drugiej połowy czerwca 1919 r. dotyczącym żołnierzy 3 DSP w Ciechanowie pisano: „pomijając już zupełnie zewnętrzny brak dyscypliny, uwarunkowany być może francuskim wychowaniem, dają się zauważyć następujące niepokojące objawy: ogromne rozpolitykowanie, wrogi stosunek

¹⁷⁵ P. Łossowski, *Rola armii gen. Hallera...*, s. 59–60.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 64

¹⁷⁷ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.3, Raport o armii Hallera, Gdańsk 5 V 1919 r., b.p.

¹⁷⁸ W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców...*, s. 99.

do Żydów, objawiający się w formie drobnych ekscesów. [...] Jedną z bardzo ważnych przyczyn w danym wypadku jest to, że korpus oficerski oddziałów armii gen. Hallera, stacjonowanych w Ciechanowie jest w ogromnej większości obcym, z tego powodu wpływ oficerów na żołnierzy jest znikomy, do tego dodać jednak należy, że ci oficerowie francuscy klerykalnie i antysemitcko usposobieni, nie tylko nie przeciwdziałają, a nawet popierają nastroje antyżydowskie. Stosunek hallerczyków do oficerów armii krajowej jest bardzo nieprzychylny¹⁷⁹. W raporcie można odnaleźć konkretne przykłady. I tak powoływano się na rękoczyń, do jakich dochodziło między hallerczykami a żołnierzami krajowymi w Warszawie, ponieważ żołnierze krajowych jednostek mieli pretensje do hallerczyków, że ci nie biorą udziału w walkach na wschodzie (przy czym alianci ograniczyli swobodny sposób wykorzystania tych jednostek). Skarżono się, że żołnierze Błękitnej Armii „mają stałe scysje z miejscową ludnością, szczególnie w rejonie ulicy Grochowskiej z powodu jazdy konno, obrywania kwiatów, zaczepiania kobiet, itp., nie bacząc na zakaz przebywania żołnierzy w Parku Skaryszewskim są tam stale obserwowani. Należy przy tym zaznaczyć, że hallerczyki chodzą po mieście całą noc bez żadnej kontroli, pomijając już to że jest to w ogóle niepożądane¹⁸⁰. Problemem był brak ściśle określonych procedur wobec nadużyć żołnierskich ze strony milicji miejskiej, która w takich sytuacjach zwyczajnie starała się unikać konfrontacji. W celu poprawienia dyscypliny we wszystkich dywizjach AGH z dniem 30 lipca 1919 r. utworzono sądy polowe. Po pewnym czasie ich działalność zaczęła przynosić rezultaty¹⁸¹. Sam dowódca Frontu Mazowieckiego gen. Massenet braki w karności żołnierzy zrzucał na karby ich beczynności na zachodzie Polski, jednocześnie dementując, jakoby oficerowie francuscy byli antysemitami¹⁸². Nie ulega wątpliwości, że bierność i brak okazji do walki były powodami spadku dyscypliny. Warto jednak podkreślić, że środowisko hallerczyków było mocno niejednorodne. Wśród nich znajdowali się bowiem obywatele amerykańscy polskiego pochodzenia, polscy jeńcy z armii francuskiej, służyący wcześniej u Niemców, czy Polacy wzięci do niewoli z armii austro-węgierskiej. Byli to zatem ludzie o bardzo różnym statusie społecznym i mający rozmaite doświadczenia życiowe. Jeśli do tego faktu dodamy, że oficerowie w armii byli Francuzami (nie brako-

¹⁷⁹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.44, Raport Polityczny – Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawskiego, Warszawa 21 VI 1919 r., b.p.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców...*, s. 100; L. Kania, *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 1)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2018, nr 3/4 (265/266), s. 50.

¹⁸² CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.44, Gen. Andrè Massenet do NDWP, Warszawa 26 IX 1919 r., b.p.

wało tutaj konfliktów na tle nieznamości języka komendy), zaś ówczesne ziemie Polski były mozaiką narodowościową, łatwiej zrozumiemy, dlaczego właśnie oddziały podporządkowane gen. Hallerowi miały skłonności do nie-subordynacji. Największy problem stanowiły „[...] żywioty amerykańskie, przybyłe z Ameryki, które można uważać za podejrzone, i które byłoby wskazane zdemobilizować”¹⁸³. Zdaniem Jarno antypatia w stosunku do Żydów charakteryzowała całą armię gen. Hallera, zaś problemów z dyscypliną nie udało się szybko opanować¹⁸⁴. Z drugiej strony wojska niemieckie również nie prezentowały zbyt wysokiego morale. Oddziały przebywające na froncie od dłuższego czasu miały nie być skore do walki, zwłaszcza te przybyłe z głębi Niemiec¹⁸⁵. Inaczej było w przypadku dywizji sprowadzonych z krajów bałtyckich. Tamtejsi żołnierze rekrutujący się z bałtyckich Niemców oraz Rosjan, mieli wykazywać w stosunku do Wojska Polskiego szczególną wrogość¹⁸⁶.

Sytuacja na granicy Mazowsza z Prusami Wschodnimi oraz Zachodnimi pozostawała w omawianym okresie bardzo napięta. Zjawisko przechodzenia niemieckich oddziałów na polską stronę często pojawiało się w meldunkach. Niemalym wyzwaniem była agitacja komunistyczna, uprawiana przez niemieckich agentów nielegalnie przekraczających granicę mazowiecką, a także osoby sympatyzujące z hasłami bolszewickimi. Według jednego z meldunków problem ten dotyczył nawet żołnierzy: „obecność w oddziałach armii gen. Hallera agitatorów bolszewickich, w rezultacie czynny udział hallerczyków w organizowaniu strajków rolnych (w okolicach Pułtusa w początkach czerwca)”¹⁸⁷. Nie ulega wątpliwości, że tego typu działalność wojskowych była potępiana przez dowództwo, natomiast z całą pewnością była życzliwie przyjmowana przez Niemców, liczących na doprowadzenie w Polsce do niepokojów społecznych. W tym celu przerzucali oni przez granicę swoich agentów. Mieli oni za zadanie nie tylko szpiegować oddziały polskie, ale również – w miarę możliwości – szerzyć propagandę, zwłaszcza wśród ludności niemieckojęzycznej oraz Żydów. Raporty polskiego wywiadu wskazują, że o ile sama propaganda komunistyczna nie odnosiła większego skutku w polskiej części społeczeństwa¹⁸⁸, to niechęć do Wojska Polskiego stale wzrastała wśród miejscowych Niemców (zwłaszcza na obszarze Prus

¹⁸³ *Ibidem*.

¹⁸⁴ W. Jarno, *1 Dywizja Strzelców...*, s. 99–100.

¹⁸⁵ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 258–259.

¹⁸⁶ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.3, Meldunek oficera przybyłego z Kurlandii, b.m. 10 VIII 1919 r., b.p.

¹⁸⁷ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.44, Raport Polityczny – Dowództwo Okręgu Generalnego Warszawskiego, Warszawa 21 VI 1919 r., b.p.

¹⁸⁸ *Ibidem*, Meldunek Polityczny, Warszawa 3 VIII 1919 r., b.p.; Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.5, Raport sytuacyjny, Aleksandrów Kujawski 30 IX 1919 r., b.p.

Zachodnich). Działania tego typu przybrały na sile po podpisaniu traktatu pokojowego. Obydwie strony zdawały sobie bowiem sprawę z tego, że sprzymierzeni postanowili przyznać Polsce Pomorze Gdańskie. Do tego nierzadko zdarzały się jeszcze prowokacje oddziałów niemieckich, liczących na odwet strony polskiej, co z kolei dałoby pretekst do podjęcia działań wojennych. O tej ostatniej kwestii będę jeszcze pisał w dalszej części artykułu.

Nielegalne przekraczanie granicy oraz agitacja komunistyczna były głównymi powodami wprowadzenia przez Dowództwo Frontu Mazowieckiego szeregu ograniczeń dotyczących przepływu ludności na granicy mazowiecko-pruskiej. We wrześniu 1919 r. II Biuro Oddziału Informacyjnego Dowództwa Frontu Mazowieckiego donosiło: „w ostatnich kilku tygodniach coraz częściej przekraczają granicę oficerowie i podoficerowie armii niemieckiej, rzekomo celem wstąpienia do armii polskiej lub zaciągnięcia się do służby informacyjnej, jako konfidenci”. Wobec tego był odgórny nakaz zatrzymywania takich żołnierzy i przewożenia ich do Warszawy, w celu przesłuchania¹⁸⁹. Obowiązek ten spoczywał wówczas na żandarmerii¹⁹⁰. Oprócz tego Niemcy prowadzili inne działania. W kontaktach międzygranicznych „urządzali bratanie się”, namawiając nierzadko żołnierzy polskich do wkraczania w ich szeregi, a następnie ich rozstrzeliwując pod zarzutem szpiegostwa¹⁹¹. Na to niebezpieczeństwo uczulano m.in. w 3 DSP¹⁹². Dowództwo Frontu Mazowieckiego zabraniało żołnierzom przekraczania granicy, choć takie przypadki się zdarzały. Powody takiego postępowania były różne, od zwykłej ciekawości bądź nieuwagi, aż do chęci kradzieży włącznie¹⁹³. Można sądzić, że w tych sprawach 3 Pułk Straży Granicznej nie wykazywał się należytymi kompetencjami, skoro gen. Massenet pod koniec sierpnia 1919 r., pisał: „Dowództwo Frontu Mazowieckiego wobec szpiegostwa i nasyłania agitatorów pruskich zobowiązano do wydania obostrzonych przepisów, regulujących przekraczanie granic”. Dalej w stanowczym tonie generał ostrzegał: „nadmieniam, że jeśli stosunki się w najbliższym czasie nie poprawią i najmniejsze zażalenie dojdzie do władz wyższych, będę zmuszony pociągnąć dowództwo pułku do osobistej odpowiedzialności”¹⁹⁴.

¹⁸⁹ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.5, Dowództwo Frontu Mazowieckiego do Ekspozytury Oddziału Informacyjnego, Warszawa 5 X 1919 r., b.p.

¹⁹⁰ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.49, Nota Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Sztab – 2 Oddział, Warszawa 28 IX 1919 r., b.p.

¹⁹¹ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.7, Meldunek Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Sztab – 2 Oddział, Warszawa 2 IX 1919 r., b.p.

¹⁹² CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, 2 Biuro Sztabu, sygn. I.123.6.49, Telegram Dowództwa Frontu Mazowieckiego do Sztabu 3 DSP, Warszawa 15 VIII 1919 r., b.p.

¹⁹³ *Ibidem*, NDWP do Dowództwa Frontu Mazowieckiego, Warszawa 23 VIII 1919 r., b.p.

¹⁹⁴ *Ibidem*, Dowództwo Frontu Mazowieckiego do komendy 3 Pułku Straży Granicznej w Ciechanowie, Jabłonna 28 VIII 1919 r., b.p.

Ruch graniczny cywilów był w tym czasie uregulowany rozporządzeniami ministra spraw wewnętrznych. Na ich podstawie przepustki graniczne mogli otrzymywać jedynie robotnicy rolni i przemysłowi. W tym celu na granicy mazowiecko-pruskiej wyznaczono posterunki przepustkowe w: Aleksandrowie Kujawskim, Rypinie, Mławie, Myszyńcu, Kolnie, Szczuczynie oraz Grajewie. Dodatkowo istniał posterunek koło Nieszawy, w celu kontroli ruchu ludności na Wiśle. Poza miejscami wyznaczonymi granica pozostawała zamknięta. Dowolnie granicę mogli przekraczać „jedynie własni agenci lub organa wywiadowcze, którzy są wyposażeni w jednolite przepustki z podpisem Szefa Sztabu i oficera wywiadowczego i nie śmiać być nigdzie zatrzymani. Na ich żądanie ma się im udzielać wszelkiej pomocy”¹⁹⁵. Jak więc widać, dowództwo żądało restrykcyjnego przestrzegania przepisów, często podkreślając, że zachowanie odpowiedniego porządku na granicy stawia Polskę w dobrym świetle w oczach państw Ententy¹⁹⁶.

Niemcy zarówno przed podpisaniem traktatu, jak i długo po tym wydarzeniu ciągle prowokowali wojska Frontu Mazowieckiego do konfrontacji zbrojnej. Na linii rozgraniczającej obydwie armie panowała nerwowa atmosfera, a najbardziej niespokojnie było na odcinku Frontu Wielkopolskiego oraz na granicy śląskiej¹⁹⁷. Najpoważniejszy incydent miał miejsce 3 czerwca 1919 r. w Służewie na zachód od Aleksandrowa Kujawskiego, gdzie przebiegała granica jurysdykcji Dywizji Instrukcyjnej oraz oddziałów wielkopolskich. Niemcy niespodziewanie otworzyli ogień do polskich żołnierzy z karabinów maszynowych. Doszło do wymiany ognia, w wyniku której miało zostać rannych lub zabitych kilkudziesięciu żołnierzy¹⁹⁸.

W przypadku Mazowsza również nie brakowało incydentów. Przykładowo 27 i 28 czerwca (czyli w dniu podpisania traktatu) Niemcy podeszli pod Rajgród dwiema kompaniami piechoty, ale szybko się cofnęli. Z kolei 4 lipca 1919 r. patrol niemiecki przekroczył granicę i otworzył ogień w kierunku miejscowości Ruda, leżącej blisko Grajewa. Dzień później, tj. 5 lipca Niemcy ostrzelali posterunki polskie jednej z kompanii II/33 pp w Rajgrodzie przy użyciu karabinów maszynowych. Meldunki nie zawierają jednak informacji o rannych czy zabitych¹⁹⁹. Następnie 9 lipca Niemcy ponownie przekroczyli

¹⁹⁵ CAW-WBH, Dowództwo Frontu Mazowieckiego, sygn. I.310.4.5, Dowództwo Frontu Mazowieckiego do Ekspozytury Oddziału Informacyjnego, Warszawa 5 X 1919 r., b.p.

¹⁹⁶ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.49, Telegram z 20 IX 1919 r., b.m., b.p.

¹⁹⁷ Zob. liczne meldunki o sytuacji na wielkopolskim froncie przeciwniemieckim: *Wojsko Wielkopolskie 1919 r.*, cz. 1: *Rozwój organizacyjny i zjednoczenie z Wojskiem Polskim marzec – listopad 1919 r. Wybór dokumentów źródłowych*, oprac. B. Polak, Koszalin 1985, s. 46–157.

¹⁹⁸ P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 216–220.

¹⁹⁹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.44, Biuletyn Informacyjny Frontu Mazowieckiego, nr 36 i 39, b.m. 4–5 VII 1919 r., b.p.

granicę niedaleko Rajgrodu. Dwie kompanie piechoty z pięcioma karabinami maszynowymi weszły do wsi Tajno, motywowane według polskiej relacji chęcią jej obrabowania. W efekcie doszło do oporu ludności, którą wkrótce wsparła polska piechota. Doszło do wymiany ognia, a nawet „walka dochodziła do granatów ręcznych”²⁰⁰. Niemcy mieli ponieść dotkliwe, aczkolwiek niesprecyzowane straty²⁰¹. W kolejnych dniach nieprzyjaciel miał dokonać napadu na inne wsie i zająć w 25 ludzi miejscowość Kopiec, niedaleko Augustowa. Meldunki wskazują, że Niemcy w tych okolicach notorycznie nękali i zastraszaali polską ludność²⁰². Jednocześnie rozbierali mosty drogowe, m.in. w rejonie Myszynca na Rozodze oraz w miejscowości Wincenta most kolejowy przez Piśę. Na ich działania reagowała polska piechota stacjonująca w Kolnie. Niemcy ponadto relatywnie często wyprawiali nad Polskę w tym regionie samoloty zwiadowcze²⁰³.

Likwidacja Frontu Mazowieckiego

19 października 1919 r. NDWP wydało rozkaz nr 4667/III nakazujący likwidację Frontu Mazowieckiego²⁰⁴. Wobec tego dla skutecznego rozwiązania dowództwa 30 października ustanowiono komisję likwidacyjną²⁰⁵. Ostatecznie komisja zakończyła pracę 7 lutego 1920 r.²⁰⁶ Rozwiązanie Frontu Mazowieckiego wiązało się ściśle z kwestią przejścia Prus Zachodnich przez polską administrację. Wraz z nią na obszar opuszczanego przez Niemców Pomorza miały wejść oddziały Wojska Polskiego, pilnując porządku (w tym likwidując, w razie potrzeby, oddziały partyzanckie) oraz zabezpieczając mienie państwowe, węzły komunikacyjne i magazyny przed próbami sabotażu i kradzieży²⁰⁷. Według pierwotnego planu jednostkami mającymi wziąć udział w tej akcji były oddziały bezpośrednio podległe III Korpusowi AGH, a zatem: 7 DSP,

²⁰⁰ *Ibidem*, sygn. I.123.6.43, Meldunek sytuacyjny, b.m. 10 VII 1919 r., b.p.

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² *Ibidem*, Meldunki sytuacyjne dowództwa 8 DP do Dowództwa III Korpusu AGH, b.m. 27–28 VI, 3–4, 9–10 VII 1919 r., b.p.

²⁰³ M. Niestrawski, *Polskie Wojska Lotnicze w okresie walk o granice państwa polskiego (1918–1921)*, t. 2: *Walka i demobilizacja*, Oświęcim 2017, s. 74–75.

²⁰⁴ J. Giergielewicz, *Dowództwa frontów [w:] Spis Władz Wojskowych...*, s. 30.

²⁰⁵ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, Rozkaz o ustanowieniu Komisji Likwidacyjnej Frontu Mazowieckiego, b.m. 30 X 1919 r., b.p.

²⁰⁶ *Ibidem*, Komisja likwidacyjna do NDWP, Jabłonna 7 II 1920 r., b.p.

²⁰⁷ Na temat przejścia Prus Zachodnich zob. P. Hauser, *Przejęcie obszarów byłego zaboru pruskiego przyznanych Polsce traktatem wersalskim*, „Dzieje Najnowsze” 1973, nr 3, s. 3–20; A. Szulczewski, B. Zalewski, *Pomorze w granicach Polski odrodzonej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, nr 1, s. 115–136.

Dywizja Instrukcyjna (8 DSP), a także marynarze z batalionu morskigo, cztery pociągi pancerne i wydzielone jednostki pływające z Flotyli Wiślanej²⁰⁸. W październiku utworzono pod dowództwem gen. Hallera Front Pomorski ze sztabem w Skierniewicach²⁰⁹. W ten sposób Haller przestał pełnić funkcję dowódcy Frontu Południowo-Zachodniego, w miejsce którego powołano Front Śląski. Jednostki Hallera były odpowiedzialne od tej pory za zabezpieczenie Pomorza, choć zorganizowanie nowego frontu nie nastąpiło od razu. Ostatecznie wśród przydzielonych do niego jednostek znalazły się: 11 DP (częściowo składająca się z 8 DSP), 42 pp, 3 Pułk Strzelców Podhalańskich, a ponadto niektóre jednostki ściągnięte z Frontu Wołyńskiego²¹⁰. Udział więc jednostek byłego Frontu Mazowieckiego w zajmowaniu Pomorza nie był znaczący. Należy w tym miejscu podkreślić, że jeszcze zanim powołano nowy front, gen. Massenet wydał 8 DSP rozkaz „przesunięcia wraz z artylerią ciężką ku dawnej granicy Królestwa Kongresowego i Prus Zachodnich, grupując je przy głównych liniach komunikacyjnych w obszarze Mławy, Rypina i na północ od Lipna”²¹¹.

Podsumowanie

Okres kilkumiesięcznego funkcjonowania Frontu Mazowieckiego był istotnym elementem polskich przygotowań do odparcia agresji niemieckiej. Oddziały polskie zgromadzone na północnym Mazowszu nie były liczne i borykały się wieloma problemami. Naprzeciwko nich stanęła armia znacznie większa i lepiej uzbrojona, która była zdolna do przełamania polskiego frontu w tym miejscu. Niemcy, komasując siły w okolicach Torunia, planowali ofensywę, w której mogło wziąć udział kilka dywizji. Jednostki te nie miałyby większego problemu ze sforsowaniem przedmości we Włocławku i Płocku, wobec wyraźnej przewagi nad Dywizją Instrukcyjną. W razie polskiej kontrofensywy na północ od Warszawy niemieckie jednostki skoncentrowane w Prusach Wschodnich uderzyłyby na linie umocnień Narwi i Biebrzy. W tej sytuacji przeciwnik mógł po zdobyciu przepraw w Ostrołęce, Różanie i Wiźnie wyjść na tyły polskich pozycji obronnych. Przy jednoczesnej ofensywie niemieckiej ze Śląską szybkie odcięcie Wielkopolski leżało w zasięgu faktycznych możliwości OHL.

²⁰⁸ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.74, NDWP do gen. André Masseneta, Warszawa 25 VII 1919 r., b.p., zał. „Plan wstępny okupacji Prus Zachodnich”.

²⁰⁹ *Ibidem*, NDWP do gen. André Masseneta, Warszawa 18 X 1919 r., b.p.

²¹⁰ J. Giergielewicz, *Dowództwa frontów...*, s. 30–31; W. B. Łach, *Polska północna...*, s. 71; A. Szulczewski, B. Zalewski, *Pomorze w granicach Polski...*, s. 130.

²¹¹ CAW-WBH, Dowództwo III Korpusu AGH, sygn. I.123.6.90, Depesza gen. André Masseneta do dowództwa 8 DSP, Jabłonna 17 X 1919 r., b.p.

Położenie strategiczne Rzeczypospolitej w 1919 r. było niezwykle trudne. Niekorzystne ukształtowanie granicy z Niemcami dawało wyraźną przewagę operacyjną stronie napastniczej, uwypuklając niezwykle istotną rolę dawnych Prus Królewskich dla utrzymania polskiej niepodległości. Sytuacja ta, choć pod wieloma względami odmienna od 1939 r., godna jest ujęcia komparatywnego w zakresie roli i wykorzystania przez Niemców Prus Wschodnich²¹².

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
Armia generała Hallera
Dowództwo Armii generała Hallera
Dowództwo III Korpusu Armii gen. Hallera
Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych
Dowództwo Frontu Mazowieckiego
Dywizje i Brygady Piechoty
Oddział I Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Oddział III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Ordre de Bataille Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Stan Liczebny Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
Teki Laudańskiego

Wydawnictwa źródłowe

Front przeciwniemiecki 1919 r. Wybór dokumentów wojskowych, oprac. B. Polak, Koszalin 1990.
Wojsko Wielkopolskie 1919 r., cz. 1: Rozwój organizacyjny i zjednoczenie z Wojskiem Polskim marzec – listopad 1919 r. Wybór dokumentów źródłowych, oprac. B. Polak, Koszalin 1985.

Opracowania

8 *Dywizja piechoty w dziejach oręża polskiego*, oprac. E. Kospath-Pawłowski, P. Patusak, D. Radziwiłłowicz, Pruszków 1995.
Bańbor J., Radziwiłłowicz D., *Stosunki niemiecko-sowieckie podczas wojny 1920 r.* [w:] *Bitwa Niemeńska*, red. U. Kraśnicka, K. Filipow, Białystok 2000.
Benoist-Méchin J., *Niemcy i armia niemiecka 1918–1938*, t. 1, tłum. S. Skarżyński, Oświęcim 2015.
Citino R., *Niemcy bronią się przed Polską. Ewolucja taktyki Blitzkriegu 1918–1933*, tłum. J. Tomczak, Warszawa 2012.
Dąbrowski J., *Wielka Wojna 1914–1918*, t. I, Oświęcim 2015 (reprint).
Dictionnaire des généraux et amiraux Français de la Grande Guerre (1914–1918), oprac. G. Géhin, J. P. Lucas, b.m.w. 2007.

²¹² Zob. P. Łossowski, *Między wojną a pokojem...*, s. 335–337.

- Dobroński A., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 33 pułk Piechoty*, Pruszków 1994.
- Dzieje militarne krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Seminarium Krajoznawcze Wojska Polskiego*, red. W. B. Łach, S. Janowicz, D. Radziwiłłowicz, Wrocław 2013.
- Faszczka D., *12 Dywizja Piechoty 1919–1939. Zarys problematyki*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2009, nr 4 (229).
- Giergielewicz J., *Dowództwa frontów [w:] Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936.
- Grochowski S., *8 płocki pułk artylerii lekkiej im. Króla Bolesława Krzywoustego*, Pruszków 1996.
- Grużewska Z., *Dowództwa Brygad Piechoty [w:] Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936.
- Grzywacz A., *Wschodniopruski obszar operacyjny w planowaniu strategicznym II RP*, Oświęcim 2015.
- Horasymow S., *Zarys historii wojennej 32-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1928.
- Hauser P., *Niemcy wobec sprawy polskiej październik 1918 – czerwiec 1919*, Poznań 1984.
- Hauser P., *Przejęcie obszarów byłego zaboru pruskiego przyznanych Polsce traktatem wersalskim*, „Dzieje Najnowsze” 1973, nr 3.
- Jarno W., *1 Dywizja Strzelców armii generała Hallera w latach 1918–1919*, Łódź 2006.
- Kania L., *Organizacja i rys działalności sądów polowych Naczelnego Dowództwa WP w przełomowym okresie wojny z Rosją Sowiecką latem 1920 roku (część 1)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2018, nr 3/4 (265/266).
- Kempa R., *Od „Wojny Pozycyjnej” po „Wiosenne Słońce”. Polska w niemieckich planach wojennych 1919 r.*, „Białostockie Teki Historyczne” 2012, t. 10.
- Kociszewski A., *Zarys historii wojennej pułków polskich w kampanii wrześniowej. 13 pułk piechoty*, Warszawa 1990.
- Kryska-Karski T., Żurakowski S., *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991.
- Łach W. B., *Jednostki Armii gen. dyw. Józefa Hallera w tworzeniu Frontu Mazowieckiego w 1919 roku [w:] Błękitna Armia gen. Józefa Hallera. Zbiór studiów*, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, Bydgoszcz 2018.
- Łach W. B., *Północna Polska w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926*, Olsztyn 2010.
- Łach W. B., *System obronny Prus Wschodnich (do 1935)*, Olsztyn 1997.
- Łossowski P., *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego marzec – czerwiec 1919 roku*, Warszawa 1976.
- Łossowski P., *Polska północna w systemie obronnym kraju w latach 1918–1926*, Olsztyn 2010.
- Łossowski P., *Rola armii gen. Hallera w utworzeniu frontu przeciwniemieckiego maj – czerwiec 1919 roku [w:] Armia Polska we Francji 1917–1919: materiały z sympozjum z okazji 65 rocznicy powstania Armii Polskiej we Francji*, red. P. Stawecki, Warszawa 1983.
- Majchrzakówna J., *Dowództwa Dywizyj piechoty [w:] Spis Władz Wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936.
- Malak K., *Radziecko-niemiecka współpraca wojskowa 1917–1932*, Warszawa 1997.

- Niestrawski M., *Polskie Wojska Lotnicze w okresie walk o granice państwa polskiego (1918–1921)*, t. 2: *Walka i demobilizacja*, Oświęcim 2017.
- Olczak W., *Wielka Księga Piechoty Polskiej 1918–1939. 12 Dywizja Piechoty*, Warszawa 2017.
- Peplowski A., *Rozpoznanie niemiecko-sowieckiej współpracy wojskowej i politycznej przez Oddział II Sztabu Głównego WP (1918–1939)*, „Przegląd Wschodni” 2004, nr 34.
- Piwoszczuk M., *1. Pułk Czołgów 1918–1920*, Oświęcim 2015.
- Radomski J. A., *Suryń Stanisław*, „Polski Słownik Biograficzny, 2009–2010, t. XLVI.
- Radziwiłłowicz D., *Powrót do kraju „Błękitnej Armii” i jej wkład w walkę o granicę państwa*, „Rocznik Mińsko-Mazowiecki” 2001, z. 7.
- Rutkowska E., *Charakterystyka Mazowsza i ziem północno-wschodniej Polski [w:] Działania militarne na Mazowszu i w Polsce północno-wschodniej*, red. W. Wróblewski, Warszawa 2000.
- Schulze H., *Der Oststaat-Plan 1919*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1970, z. 2.
- Stawecki P., *Koncepcje operacyjne polskiego Sztabu Generalnego wobec Prus Wschodnich w latach 1919–1939*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1981, nr 2–4.
- Szulczewski A., Zalewski B., *Pomorze w granicach Polski odrodzonej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2009, nr 1.
- Tessin G., *Deutsche Verbände und Truppen 1918–1939*, Osnabrück 1974.
- Thomas N., *Armia niemiecka w I wojnie światowej (3) 1917–1918*, tłum. J. M. Rawinis, Oświęcim 2019.
- Umiasztowski R., *Terytorjum Polski pod względem wojskowym*, Warszawa 1921.
- Wawrzyński T., *Dowództwa frontów 1919–1920*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1997, nr 20.
- Wrzosek M., *Działania militarne w Prusach Wschodnich 1914–1915*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1997, nr 4.
- Zakrzewski B., *18 Dywizja Piechoty Wojska Polskiego w wojnie polsko-sowieckiej*, Warszawa 2016.
- Zarzycki P., *3 Pułk Artylerii Ciężkiej im. Króla Stefana Batorego*, Pruszków 1993.

Strony internetowe

- Słownik oficerów francuskich, [Officers célèbres, ecole.nav.traditions.free.fr](http://Officers.célèbres.ecole.nav.traditions.free.fr), (dostęp 18 IX 2019).
- Niemiecki Słownik Biograficzny, www.deutsche-biographie.de (dostęp 2 IV 2020).

STRESZCZENIE

Maciej A. Pieńkowski, Skład, rozmieszczenie, plany operacyjne i rola Frontu Mazowieckiego na froncie przeciwniemieckim w 1919 roku

Artykuł omawia funkcjonowanie Frontu Mazowieckiego w ramach frontu przeciwniemieckiego w 1919 r. Front Mazowiecki pełnił istotną rolę w osłonięciu Warszawy przed spodziewanym uderzeniem niemieckim z linii Toruń–Mława,

grożącym oskrzydleniem Wielkopolski i zajęciem Warszawy. Wobec tego Naczelne Dowództwo WP skierowało na północne Mazowsze początkowo cztery dywizje piechoty, a główny ciężar obrony odcinka rozciągającego się od Kanału Augustowskiego do Aleksandrowa Kujawskiego wzięły na siebie przede wszystkim dywizje hallerowskie i 8 Dywizja Piechoty.

W Naczelnym Dowództwie WP przewidywano, że jednostki Frontu Mazowieckiego wydadzą nacierającym Niemcom bitwę na liniach Narwi i Biebrzy, przy jednoczesnej koncentracji siły i środków w trójkącie Modlin–Pułtusk–Zegrze. Wobec braku naturalnych barier na prawym brzegu Wisły polskie dowództwo nie planowało większego oporu powyżej Płocka i Włocławka. W ramach aktywnej obrony brało natomiast pod uwagę kontruderzenia na skrzydła nieprzyjaciela w kierunku na Grudziądz–Brodnicę lub na Działdowo. Plany te nie odpowiadały ograniczonym możliwościom frontu przeciwniemieckiego, w tym zwłaszcza szczupłości jego sił wynikającej z toczących się walk na wschodzie.

Mimo podpisania traktatu wersalskiego nie ustały prowokacje niemieckie zmierzające do wciągnięcia Polski w stan otwartego konfliktu – częste były incydenty przekraczania granicy, zajmowania polskich terenów i miejscowości, dochodziło do wymian ognia i obopólnych aresztowań pod zarzutem szpiegostwa.

Słowa kluczowe: Front Mazowiecki, Niemcy, dywizja, pułk, Naczelne Dowództwo WP

SUMMARY

Maciej A. Pieńkowski, Composition, Deployment, Operational Plans and Role of the Mazovian Front on the Front against Germany in 1919

The article discusses the functioning of the Mazovian Front within the anti-German front in 1919. The Mazovian Front played an important role in shielding Warsaw from an expected German attack from the Toruń–Mława line, which posed a threat for Greater Poland to be outflanked and Warsaw to be captured. Therefore, the High Command of the Polish Army directed initially four infantry divisions to northern Mazovia, and the main burden of defending the section stretching from the Augustów Canal to Aleksandrów Kujawski was taken over by Haller divisions and the 8th Infantry Division.

In the High Command of the Polish Army it was expected that the units of the Mazovian Front would give the attacking Germans a battle on the Narew and Biebrza lines, while concentrating their power and resources in the Modlin–Pułtusk–Zegrze triangle. Due to the absence of natural barriers on the right bank of the Vistula River, the Polish command did not plan much resistance above Płock and Włocławek. As part of active defense, however, it took into account counterstrikes on the enemy's wings in the Grudziądz–Brodnicza or Działdowo direction. These plans did not correspond to the limited capabilities of the forces opposing Germany, especially the smallness of them resulting from the fights in the east.

Despite signing the Treaty of Versailles, German provocations aimed at dragging Poland into a state of open conflict continued – there were frequent incidents of trespassing the border, occupying Polish areas and locations, fire exchanges and mutual arrests on charges of espionage.

Keywords: Mazovian Front, Germany, division, regiment, High Command of the Polish Army

АННОТАЦИЯ

Мачей А. Пеньковский, Состав, размещение, оперативные планы и роль Мазовецкого Фронта на антинемецком фронте в 1919 году

В статье рассматривается функционирование Мазовецкого фронта как части антинемецкого фронта в 1919 году. Мазовецкий фронт сыграл важную роль в защите Варшавы от ожидаемого нападения Германии на линии Торунь–Млава, которая угрожала обойти Великую Польшу и захватить Варшаву. В связи с этим Верховное главнокомандование польских вооруженных сил направило изначально четыре пехотные дивизии на северную Мазовию, а основной объем обороны участка, простирающегося от Августовского канала до Александрува-Куявского, взяли на себя, в первую очередь, дивизии Халлера и 8-я пехотная дивизия.

В Верховном Главнокомандовании Войска Польского было предусмотрено, что подразделения Мазовецкого фронта зададут атакующей Германии битву на линиях рек Нарев и Бебжи с одновременной концентрацией сил и средств в треугольнике Модлин–Пултуск–Зегже. Из-за отсутствия естественных преград на правом берегу Вислы польское командование не планировало большего сопротивления выше Плоцка и Влоцлавека. А в рамках своей активной обороны принимались во внимание контратаки на флангах противника по направлениям в сторону Грудзёндз–Бродница или Дзялдово. Эти планы не соответствовали ограниченным возможностям антинемецкого фронта, особенно слабости его сил в результате продолжающихся боев на востоке.

Несмотря на подписание Версальского договора, немецкие провокации, направленные на то, чтобы втянуть Польшу в состояние открытого конфликта, не прекратились: по-прежнему частыми были инциденты по пересечению границы, оккупация польских территорий и населенных пунктов, с обеих сторон происходили перестрелки и аресты с обвинением в шпионаже.

Ключевые слова: Мазовецкий фронт, Германия, дивизия, полк, Верховное Главнокомандование Войска Польского